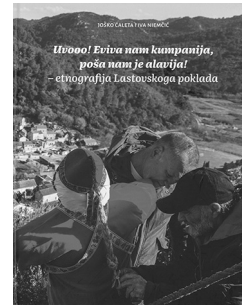

**Joško Čaleta i Iva Niemčić, Uvooo!
Eviva nam kumpanija, poša nam
je alavija! Etnografija Lastovskog
poklada, Institut za etnologiju i
folkloristiku, JU Park prirode Lastovsko
otočje, Zagreb, Lastovo 2022., 247 str.**

Raditi na etnografiji poklada kao žive običajne prakse u Hrvatskoj u mnogim slučajeva znači baviti se fenomenom koji iznimno puno znači njegovim protagonistima, odnosno zajednici u kojoj se odvija. Nerijetko su uz poklade vezane snažne emocije, dijelom i zato što je to događanje u kojem se koncentriraju i dobivaju na važnosti i vidljivosti veze unutar zajednice, afirmira se lokalni kulturni identitet i kontinuitet te poveznice s prošlim generacijama. Mnogi sudionici tog običaja, bilo da je riječ o *zvončarima*, *didima*, *bušama* ili sudionicima Lastovskog poklada, reći će da su poklade najvažnije zbivanje u godini. Upravo u knjizi *Uvooo! Eviva nam kumpanija, poša nam je alavija!* nalazimo više iskaza koji to potvrđuju, poput dijela citata: "A srce, srce zaigra samo na spomen pokladi, a kad zasniva lira, srce više ne zna ni što čini. A što meni znače pokladi. Najbitniji događaj u godini, događaj koji se propušta samo zbog debele bolesti ili visoke trudnoće, nema trećeg razloga." Stoga ne čudi da mnogi suvremeni istraživači poklada, u ovom slučaju tzv. znanstvenici terenci, u značajnoj mjeri uvažavaju unutrašnje glasove zajednice. Uz to, i sam terenski rad prilikom odvijanja poklada potiče istraživača na primjenu metode sudjelovanja s promatranjem, što često rezultira višeslojnom interakcijom s protagonistima pokladnog događanja. Uvažavanje lokalnih glasova u ovoj knjizi ne ostaje samo na objavi obilja citata nositelja, odnosno sudionika običaja. Naime, knjiga je rezultat projekta koji su osmislili Lastovci i etnologinja-etnokoreologinja te etnomuzikolog. Cilj je bio zabilježiti iskaze o Lastovskom pokladu i njegovim transformacijama kroz vrijeme. Fokus istraživanja definirali su pogledi Lastovaca. Informatori, odnosno kazivači identificirani su od strane lokalne zajednice, a same je razgovore obavilo šestoro Lastovaca, na osnovi pitanja koja su definirali zajedno sa stručnjacima. Tako su imali priliku izravno se upoznati s još postojećom memorijom zajednice u vezi poklada i to različitih dobnih skupina kazivača. I transkripcije impresivnog broja od 155 intervjua u kojima je sudjelovalo 172 kazivača obavili su Lastovci. Ta više godina sakupljena obimna građa poslužila je ne samo za knjigu nego i za radionice u okviru školske nastave. U cijelom je projektu sudjelovala i ustanova Park prirode Lastovskog otočja. Također, Lastovski se poklad namjerava predložiti za uvrštavanje na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, nakon što je 2008. godine taj običaj uvršten u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Ovakva suradnja lokalne zajednice i znanstvenika bila je moguća zahvaljujući kontinuiranom i dugotrajnom bavljenju ovom temom autora monografije Joška Čaleta i Ive Niemčić. Upravo je Iva Niemčić aktivno počela pratiti Lastovski poklad još od 1998. godine što je imalo za rezultat više znanstvenih radova, među kojima valja napose istaknuti njezin magistarski rad te studiju *Lastovski poklad* (2011). U fokusu njezina interesa tada je bio ples, osobito onaj lančani, koji se za vrijeme poklada izvodi u više varijanti. No, posvetila se i mnogim drugim temama poput "lijepih maškara" (u što se maskiraju žene), predstavljanju tog običaja na sceni i drugome. Joško Čaleta se u ovom projektu pak vodio orijentacijom primijenjenoj etnomuzikologiji, kakva ga i inače karakterizira. Ona ga je usmjerila ka konkretnoj suradnji sa zajednicom i izvan uobičajen-

nog akademskog okvira i konteksta. Način i kvaliteta istraživačevih suodnosa sa zajednicom bila je pretpostavkom kvalitetne suradnje sa zajednicom i ustanovama i odredila je konačan ishod ovog projekta.

Monografiju su, kako sami ističu, gradili kao etnografski *patchwork* različitih iskaza otočana. Njihove naracije, odnosno citati prate nizanje tema kojima su posvećena poglavlja u knjizi. Ti su iskazi potvrda relevantnosti odabranih tema i načina na koje su ih autori prikazali, a ujedno i njihova autentična ilustracija. Time je postignut svojevrsni dijalog samih autora i kazivača, autora različitih iskaza koji se međusobno sjajno nadopunjuju. Pri svemu tome od iznimne su važnosti i fotografije kojih ima u velikom broju. Većina njih djeluje kao da su preuzete iz obiteljskih albuma – međutim, upravo takav odabir ukazuje na ono što je pripadnicima zajednice bilo važno zabilježiti kamerom, a ujedno ima i prvorazrednu dokumentarnu vrijednost. Upravo zato su te fotografije komplementarne s iskazima kazivača. Usput, na doživljaj listanja obiteljskog albuma asocira i ovitak knjige od tanjeg mutnog papira, kakvi su nekada u starinskim albumima odjeljivali stranice s fotografijama. Da vizualni suodnos teksta autora, izdvojenih citata i raznorodnih fotografija bude skladan i vrlo dopadljiv pobrinula se Barbara Majnarić, koja je sjajno oblikovala ovu knjigu.

S objašnjenjem kako je Lastovski poklad pokretač arhiviranja sjećanja i gradnje budućnosti otpočinje prvo poglavlje monografije, u kojem se objašnjavaju okolnosti u okviru kojih je nastao ovaj “etnografski pothvat”. Metodologija istraživanja detaljnije je predstavljena u drugom poglavlju, u kojemu se autori osvrću na začetnike hrvatske etnologije, zaključujući da ih je istraživanje Lastovskog poklada na izvjestan način metodološki približilo Antunu Radiću, Milovanu Gavazziju, a potom i Dunji Rihtman-Auguštin. Na tom mjestu predstavljaju i sami sebe, razlažući što ih je i kako privuklo ovoj temi. Kraće, treće poglavlje locira Lastovski poklad u kontekst hrvatskih karnevalskih običaja pri čemu su izdvojena dva komparativna primjera, Mesopust u Novom Vinodolskom i zvončari s područja Kastavštine.

Četvrto poglavlje donosi pregled izvora za ovu pokladnu tradiciju, od 19. stoljeća do današnjih dana, uključujući originalne fragmente opisa zapisivača, etnografa i etnologa. Donosi, također, i citate otočana putem kojih saznajemo kako su oni doživjeli različite okolnosti, a i ograničenja koja su im bila nametnuta tijekom burnih događanja u 20. stoljeću. I nekadašnji djelatnici Instituta za etnologiju i folkloristiku (matične ustanove obaju autora) istraživali su Lastovski poklad, osobito Nikola Bonifačić Rožin i Ivan Lozica. Sam ples u najvećoj je mjeri istraživao Ivan Ivančan, koji je kasnije osmislio koreografiju putem koje je Lastovski poklad na sceni izvodio plesni ansambl Lado. Bez obzira na pozornost različitih istraživača, ima elemenata običaja koji su se u tim starijim terenskim zapisima i tekstovima jedva spominjali (ili se uopće nisu spominjali), poput ženskih “lijepih maškara”.

Najopširnije, peto poglavlje posvećeno je detaljnom opisu običaja prema njegovim sastavnicama. Kako ples ima iznimno važnu ulogu u pokladno vrijeme, poglavlje otpočinje odlomkom o prostorima za ples u mjestu. Autori se osvrću i na specifične okolnosti u kojima se Lastovo nalazilo nakon Drugog svjetskog rata što se odnosi na prisustvo vojske JNA, koje je isključivalo mogućnost dolaska stranih turista sve do devedesetih godina prošlog stoljeća. Naglašavaju potom osobitu ulogu glazbenog žičanog instrumenta lire (kao i njezina svirača), čiji zvuk prati sve bitnije momente ovog običaja, a može se na Lastovu čuti samo tijekom poklada. Taj zvuk ujedno priziva zajedništvo, također i kada se radi o zajedničkim poslovima na zemlji. Izrada lutka Poklada, ophodi selom različitih skupina, sakupljanje jaja te odvijanje svih elemenata običaja u posljednjim danima pokladnog perioda, kada je svaki dan ispunjen nizom propisanih postupaka, detaljno su opisani. Dakako, poseban je prostor posvećen *culjanju Poklada*, odnosno spuštanju pokladne lutke niz padinu na uzici, pri čemu obješene bombe na lutku pucaju

pri spušanju i tako ga pomiču na način da vibrira u svom prolasku prema luci. Taj je prizor doista upečatljiv i po njemu šira javnost izvan Lastova prepoznaje i pamti ovaj običaj. Spuštanje lutke Poklada i Lastovci, kako su ustanovili autori, smatraju gotovo najvažnijim dijelom poklada i jedinim elementom Lastovskog poklada koji nikako ne smije izostati. Na kraju poglavlja detaljnije se analizira (lančani) ples u njegove tri, odnosno četiri forme koje se plešu tijekom poklada na Lastovu. Autori dotiču i problem istraživanja i bilježenja plesnih praksi. Kako je riječ o neverbalnom izražavanju i govoru tijela, ističu teškoću njegova pretakanja u riječi, kao što je teško opisati i onu specifičnu preobrazbu u čovjeku koju mnogi dožive kada plešu. Kao i na drugim mjestima u knjizi, iskazi kazivača obogaćuju i nadopunjuju tekst autora.

S obzirom na to da je zvuk lire svojevrsni simbol Lastovskog poklada i okidač koji aktivira i prati niz aktivnosti tijekom tog razdoblja, pa tako i ples, liri i njezinim sviračima posvećeno je šesto poglavlje monografije. Pojava lire locirana je u širi prostorni i kulturni kontekst, a opisane su i njezine karakteristike te način sviranja. Autori, a to potvrđuju citati kazivača, ističu da se pojedini svirači dugo pamte, čak i oni koji su živjeli u 19. stoljeću. Lokalne glazbeno-plesne tradicije promiče danas KUD Lastovo što je potaklo autore da organiziranu folklornu djelatnost razmatraju u sedmom poglavlju u kontekstu problematike interpretacija tih tradicija na sceni. Između ostalog, ističu i negodovanje Lastovaca (koje se odnosi i na ansambl Lado) zbog koreografija, načina sviranja lirice i niza drugih elemenata nastupa, čime se Lastovci pridružuju mnogim lokalnim zajednicama koje ne odobravaju to kako je njihova tradicija prikazana na sceni, osobito kada je prikazuju oni koji nisu njezini nositelji. I sami su Lastovci kao folklorna grupa u više navrata imali priliku predstaviti svoju folklornu tradiciju. Kako to pamte, evidentno je iz njihovih sjećanja.

Kao i većina jadranskih otoka, i Lastovo ima veliki broj iseljenika (osobito u Australiji). Sveukupni život, osjećaj međusobne pripadnosti i prosljeđivanje baštine otočkih zajednica nisu zamislivi bez interakcije s onima koji su emigrirali, ali koji se povremeno vraćaju ili pak u novim prostorima aktualiziraju nešto od simbola pripadnosti otoku. Lastovski poklad nije najvažniji događaj u godini samo za Lastovce na otoku nego i za lastovske iseljenike, od kojih mnogi dolaze upravo u pokladno vrijeme na svoj otok. U knjizi, u njezinu osmom poglavlju, niz je iskaza Lastovaca koji govore o tome kako je poklad bio uprizoren u više navrata u Australiji i uključivao je i one elemente običaja koji su se izgubili ili promijenili na samom Lastovu. Ipak, kako navode autori, to ponekad aktualizira propitivanje kriterija o tome tko ima pravo sudjelovati u pokladama, s obzirom na tradicijsko pravilo da to može biti samo osoba rođena na Lastovu.

Tijekom trajanja projekta, koji je otpočeo još 2018. godine (u dijelu koji se odnosi na intervju), dogodila se i epidemija koronavirusa. Epidemiološke mjere dovele su u pitanje neprekinuti kontinuitet održavanja poklada. Premda nisu mogli ostvariti izravan kontakt s Lastovcima, autori monografije pratili su razvoj događaja na otoku i načine na koje su Lastovci nastojali održati poklad, a istovremeno respektirati mjere Stožera civilne zaštite – što im je i uspjelo zahvaljujući određenoj strategiji i vještom tumačenju pravila, kao što je to već bio slučaj u nekoliko navrata u prošlosti. O tome je riječ u devetom poglavlju.

U zaključnom, desetom poglavlju, pomalo poetičnom i emotivnom, autori se nadaju da je njihov poduhvat, kao prilog lastovskoj baštini, prošao upravo "Alavija" – *alla via*, odnosno baš kako treba. I jest; štoviše, otvorio je i nove puteve i načine kolaborativnog razvijanja projekata u zajednici i s njom. Naravno, to nije uvijek moguće ili je teško ostvarivo, no ostaje činjenica da zajednice kao nositelji žive baštine već odavna nisu i ne trebaju biti pasivni objekti različitih projekata, istraživanja i tekstova koji potom nastaju, već njihovi aktivni sudionici. Da bi ova knjiga imala još veću dokumentarnu vrijednost i bila još komunikativnija, na njezinu koncu nalazi se ne samo tumač manje poznatih riječi nego i detaljan popis svih sudionika projekta

i Lastovskog poklada, kao i vremenska lenta s važnijim datumima koji se odnose na povijest istraživanja ovog običaja. Inovativna i hvalevrijedna ideja – koja ujedno ukazuje na značaj koji ovakva etnografska istraživanja imaju za povijest struke i za same zajednice.

Lidija Nikočević

Ivana Katarinčić, Estetika i etika baleta. Ambivalentna opstojnost, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2022., 299 str.

Osvrt na knjigu Ivane Katarinčić *Estetika i etika baleta: ambivalentna opstojnost* valja započeti iz vizualnog diskursa, od korica (autor Janko Belaj) na kojima su fotografije stopala na špici, kao globalno prepoznatljiv simbol baleta, tjelesne i kinestetičke umjetnosti koja se kroz stoljeća potvrdila kao “jedan od najstabilnijih brendova koji traje” (str. 83). Bez obzira na umjetničke kritike i povijesne reakcije iz plesne struke, ili kritike različitih kulturnih teorija za koje se područje baleta pokazalo bogatim i privlačnim istraživačkim poligonom (“diskurse o rodu, rasi, hijerarhiji, hegemoniji i sličnim snažnim diskurzivnim terminima, a posebno su analize s osloncem na feminističke uvide doprinijele novoj i drugačijoj prezentaciji plesača u baletu”, str. 115), balet stoljećima opstoji kao dominantni institucionalni oblik plesno-kazališne umjetnosti. Kroz sačuvanu tradiciju stroge tehnike discipliniranih, elitnih tijela balet je stekao stabilnost i ugled, a razlog njegove dugovječnosti i opstojnosti autorica vidi i u propusnosti i prilagodljivosti novim tendencijama, teorijama i praksama suvremene izvedbene umjetnosti.

Na koricama su dakle prikazana dva ženska stopala u baletnim papučicama na špici, u nijansi različita. Mihaela Devald Roksandić, balerina i baletna majstorica, u svom osvrtu na knjigu primjećuje da je “u prvom planu sjajna satenska papučica u kojoj možemo prepoznati željeni estetski ideal baletne umjetnosti tj. onu njezinu stranu koju publika najčešće vidi i glorificira, dok ova druga papučica (pretpostavljam) prikazuje naličje baletne umjetnosti, razna popravljanja i prilagodbe koje su potrebne kako bi se dosegnuo imperativ estetskog savršenstva, ali koja uključuju i razne vidljive i nevidljive ožiljke.”¹ Istodobno, korice knjige upućuju i na dvije perspektive pogleda. Naslovnica sugerira pogled izvana, iz gledališta, a poleđina iznutra, iz prostora scene ili iz kulisa. Izvana je prvo što vidimo idealno stopalo na špici (a “u špici je sadržan dio estetike, ali i patetike baleta”, str. 91), a iz pozicije iza u prvom je planu zgrčeni mišić lista, iskrivljena i istrošena papučica. Sadržaj knjige sabire sve ono između, kritički, analitički precizno i insajderski kreativno, i supostavlja, suprotstavlja i isprepliće kompleksne prostore teorije i prakse, estetike i etike baleta. Emsko i etsko izlaganje povijesnih činjenica i primijenjenih teorija,

¹ <https://www.baleti.hr/index.php?p=article&id=2717>.

metoda i diskursa oblikuje znanstveno smireni, ali autoričinom iskustvenom pozicijom duboko proživljeni, živi, angažirani dijalog. Pri tome je svaki segment promišljanja tema (a velike cjeline su "Mjesto plesa u disciplinama i metode istraživanja plesa", "Međunarodni karakter baleta i transnacionalna kretanja plesača", "Različita čitanja baleta" i "Estetski projekt stvaranja elitnih tijela") argumentiran iscrpnom literaturom iz različitih disciplina (povijesti, antropologije, sociologije, folkloristike, etnokoreologije, filozofije, kulturalnih studija...), koje se ovdje ravnopravno susreću i dotiču.

Ivana Katarinčić duboko je usidrena u području plesa. Aktivirane tjelesne, intelektualne i emotivne memorije, ona neprestano uspoređuje i važe teze i metode puštajući ih kroz osjetljivi filter svojeg bića učenice i učiteljice plesa, plesačice i povjesničarke, istraživačice koja je u prostoru etnokoreologije pronašla svoj znanstveni habitus. A ta kategorija "znanstvenog" ovdje ima mnogo šire dimenzije proučavanja i analize primjerene "najtjelesnijoj kulturnoj produkciji" (str. 20), baletu, kao i drugim, teže uhvatljivim oblicima plesa. Krnje je, dokumentirano pokazuje Katarinčić, sapeti fluidni, dinamični, apstraktni, neverbalni tjelesni medij u čvrste parametre i racionalne strukture. Za istraživanje i interpretaciju plesa nužne su, uz različite znanstvene diskurse, i kinestetička empatija, osjetljivost i spremnost na tjelesni doživljaj. Složen je to i uzbudljiv istraživački proces prevođenja pokreta i osjećaja u riječi, i teško (ili nikako!) dokaziv, koji uz usvojene i prokušane znanstvene metode zahtijeva specifičnu otvorenost, osjetilnost, autorefleksivnost i imaginaciju.

Ivana Katarinčić u svom analitičkom uronu u kompleksni prostor estetike i etike baleta polazi od temeljne ideje da je "ljudsko znanje istovremeno somatsko, intelektualno i emocionalno" (str. 61) i tiče se jednog te istog tijela. Sabrano i oprezno, autorica svjesna duboko usađene inferiornosti pozicije istraživačice plesa i skepse akademske zajednice spram apstraktno i neuhvatljive umjetnosti nedjeljive od tijela koje ples u trenutku manifestacije zauzima i preuzima, preispituje i redefinira teze i stavove nižući argumente i autoritete koji su se uhvatili ukoštac s preprekama u procesu istraživanja i intelektualnom hijerarhijom. I stoga, pozivajući na verbalizaciju, ples riječi u koreografiji teksta, ona zagovara angažirano tijelo istraživača.

Knjiga Ivane Katarinčić dragocjeni je kamen temeljac za veliki broj plesnih tema, poticaj, putokaz i podrška svakom daljnjem obliku istraživanja plesne umjetnosti. (Mene su posebno privukle naznake vrlo aktualnih, konkretnih i problematičnih tema poput stvaranja "nacionalnog baleta" u suvremenom globaliziranom svijetu, ili obespravljanje povijesnih djela kroz procjenjivanje prema vlastitim standardima, ili pitanje autorstva pri prijenosu koreografija ili reinterpretacije baleta, ili umjetnička dimenzija plesačkog "ažuriranja" starih uloga...) A knjiga *Estetika i etika baleta: ambivalentna opstojnost* dolazi u pravo vrijeme, deset godina nakon pokretanja Studija baletne pedagogije pri Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu, kada je već nekoliko generacija diplomiranih baletnih pedagoga izašlo na hrvatsku kulturno-umjetničku i obrazovnu scenu oboružano bogatim iskustvom plešućeg tijela i znanjem novih teorija i pristupa koje obavezuje na toliko potrebne promjene.

Maja Đurinović

Lica gladi. Sit gladnom ne vjeruje, ur. Tanja Kocković Zaborski, Etnografski muzej, Zagreb 2023., 101 str.

Katalog izložbe *Lica gladi: sit gladnom ne vjeruje*, koji je uredila Tanja Kocković Zaborski, prateći je katalog istoimene izložbe Etnografskoga muzeja i Instituta za etnologiju i folkloristiku, postavljene u Etnografskom muzeju od 22. rujna 2022. do 2. svibnja 2023. godine. Autorice izložbe su Tanja Kocković Zaborski i Melanija Belaj. Katalog tematski prati strukturu izložbe te se ujedno može koristiti i kao njezin vodič.

Glad, kao povijesno konstantan i sveprisutan fenomen bilo na društvenoj bilo individualnoj razini, najviše dolazi do izražaja u nesigurnim vremenima. Reperkusije recentnih događanja poput pandemije i *lockdowna*, potresa i ratnih zbivanja u Ukrajini, navele su dvije znanstvenice, jednu iz Etnografskoga muzeja i drugu iz Instituta za etnologiju i folkloristiku, da se posvete fenomenu gladi kao kulturnoj i društvenoj kategoriji iz pozicije svoje znanstvene discipline – etnologije i kulturne antropologije – svjesne činjenice kako je to tema kojoj valja pristupiti interdisciplinarno. U katalogu izložbe odabrane su i otvorene samo neke od navedenih mogućih istraživačkih tema ukomponirane u tri velika poglavlja: “Borba protiv gladi”; “Glad kao političko sredstvo” i “Glad i tijelo”. Svako od ovih poglavlja sadržava nekolicinu manjih potpoglavlja koja obuhvaćaju detaljnije i fokusiranije sagledavanje šire teme. Autorice tekstova u katalogu su Melanija Belaj, Jelena Ivanišević, Željka Jelavić, Tanja Kocković Zaborski, Ana-Marija Vukušić i Maja Žanko. Katalog je bogat fotografijama koje kontekstualiziraju sadržaj pojedinih cjelina, a njegovo grafičko oblikovanje potpisuje Ivan Drobina iz Etnografskog muzeja.

Katalog otvara uvodni tekst Melanije Belaj u kojemu se fenomen gladi smješta u suvremeni kontekst te se osvještava njezina utkanost u sva područja života, kojima je moguće pristupiti iz različitih aspekata i znanstvenih disciplina (medicine, arheologije, povijesti, socijalnog rada, nutricionizma, kulinarstva, ekologije, etnologije i kulturne antropologije, psihologije, mitologije i sl.). Autorica ukazuje na paradoksalnu prirodu fenomena gladi koja je najčešće uzrok nei-maštine i trauma koje uzrokuju bolesti i smrt, dok istovremeno egzistira kao motiv ljudskog i tehnološkog napretka, razvoja gradova i gospodarskih djelatnosti (posebice poljoprivrede). Prehrambenu povijest čovječanstva duboko su usmjerila i oblikovala upravo razdoblja gladi. Temeljem povijesnog presjeka najvećih zabilježenih gladi u svijetu, Belaj navodi kako je “povijest čovječanstva u većoj mjeri odredilo iskustvo gladi nego izobilja hrane” (str. 2). Alarmantni su podaci koje donose najnovije statistike iz 2021. i 2022. godine Svjetskog programa hrane (WFP), a koji govore o “828 milijuna ljudi koji svake večeri liježu gladni” (str. 3) te o činjenici kako je rizik od smrti od gladi naglo porastao od 2019. godine za 150 milijuna ljudi, a od 2020. za još 46 milijuna. Glavni razlog pothranjenosti u svijetu nije nedostatak hrane, već njezina neravnomjerna distribucija, siromaštvo i nedovoljna lokalna proizvodnja koja u nekim zemljama zahtijeva uvoz čak i osnovnih prehrambenih namirnica, zatim uništavanje lokalnih poljoprivrednih tržišta kroz nametanje kvota i standarda nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju koje diktiraju Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond, klimatske promjene i sl. (str. 10).

Upravo ovakva saznanja bila su poticaj i autoricama da ovoj temi pristupe odgovorno i sveobuhvatno, s ciljem osvještavanja čitatelja o nametnutim i samonametnutim oblicima gladovanja, o gladi kao sredstvu manipulacije masama i pojedincima, o gladi kao sredstvu pružanja otpora ili izražavanja moći, povijesnim dosezima i važnosti dobrotvornog rada, humanitarne pomoći, skrbi za djecu, pučkih kuhinja, individualnih inicijativa i sl., koji su samo neke od tema koje prožimaju sadržaj ovoga kataloga.

U prvom poglavlju "Borba protiv gladi" Tanja Kocković Zaborski obrađuje teme dobrotvornog rada, humanitarne pomoći, skrbi za djecu i prehranjivanja djece Dalmacije, Like, Istre, Bosne i Hercegovine i Slovenije, donoseći brojne statističke podatke o siromašnima i pothranjenima te udrugama koje su djelovale u okviru humanitarnog i dobrotvornog rada, obuhvaćajući vremensko razdoblje od kraja 19. stoljeća do danas. Kocković Zaborski tako donosi podatak kako je u Zagrebu tijekom Velikog rata u Austro-Ugarskoj Monarhiji djelovalo osamdeset udruga koje su se bavile humanitarnim radom prema različitim potrebama. Najstarija dobrotvorna društva u Hrvatskoj i Slavoniji bila su Varaždinska dobročinstva složnost, osnovana 1828. godine, i Društvo čovječnosti, osnovano 1846. godine u Zagrebu. Pomoć je u početku bila namijenjena vojnicima i njihovim obiteljima, a kasnije se zbog siromaštva proširila na veći broj osoba. Aktivizam za pomoć potrebitima ogledao se u prikupljanju dobrotvornih priloga, a glavna djelatnost ženskih dobrotvornih društava bio je karitativan rad. Unatoč velikim naporima u prehrani siromašnih i potrebitih koje su pokazivale brojne organizacije i udruge, uvijek su postojali i oni koji su tu pomoć iskorištavali iako na to nisu imali pravo, pa je tako zabilježeno da je "1916. godine optuženo stotinjak seljaka iz okolice Kistanja i Benkovca za zlouporabu moći. Osim toga, neke žene koje su dobivale novčanu pomoć, prema napisima u časopisu *Hrvatska kruna* tu su pomoć trošile u gostionama" (str. 9).

Koncept međunarodne solidarnosti razvijao se tijekom druge polovine dvadesetog stoljeća, odnosno nakon Drugog svjetskog rata, u najvećoj mjeri u obliku humanitarne pomoći. Tada je u okviru međunarodnih povelja, konvencija i deklaracija o zaštiti ljudskih prava, međunarodna solidarnost počela poprimati obrise načela međunarodnog prava te dobivati značaj krovnog ljudskog prava. Kocković Zaborski se u poglavlju o humanitarnoj pomoći u najvećoj mjeri koncentrirala na djelatnost Uprave Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu (engl. United Nations Relief and Rehabilitation Administration) – UNRRA, koja je sa 73% sudjelovala u humanitarnoj pomoći tadašnjoj Jugoslaviji, zbog čega se nerijetko moglo čuti kako je "UNRRA spasila Jugoslaviju" (str. 12). Isporučivala se sljedeća roba: oprema za gospodarsku obnovu, odjeća, obuća, pokrivači, lijekovi i sl., te hrana kao što je: "brašno, žitarice, margarin, varivo, mast, ulje, riblje konzerve, braveće meso, šunka, slana riba, bakalar, mlijeko u prahu i tekuće, šećer, sol, sir, kava u zrnu i mljevena, kakao, biskvit, čokolada i bomboni" (str. 12). U okviru dobrotvornog i humanitarnog rada posebno se ističe skrb za djecu s kraja i 19. i početka 20. stoljeća, koja je kao zaseban tekst smještena u poglavlje "Borba protiv gladi". Prema podacima koje donosi Kocković Zaborski organizirana državna skrb za djecu počinje sredinom 20. stoljeća, kada je bila u rukama dobrostojećih pojedinaca, dobrotvornih društava i crkvenih redova. Osim povijesnih izvora koje je autorica koristila, tu svakako valja spomenuti izvrsno istraživanje etnologinje Maje Žebčević Matić, koja daje uvid u problematiku raspada zadruga i stvaranja malih parceliranih zemljišta koja nisu mogla prehraniti obitelji, posljedica Prvog svjetskog rata, svjetske ekonomske krize te seljačkih dugova u panonskom djelu Hrvatske koji su kulminirali 30-ih godina 20. stoljeća. Djeca su uvijek bila najugroženija skupina, stoga nam Kocković Zaborski donosi poražavajuće statističke podatke o tome kako su 50% od ukupnog broja umrlih bila djeca u dobi do četrnaest godina, a u prvih pet godina 20. stoljeća oko 20% djece umiralo je u prvih godinu dana. Organizirana skrb za djecu bila je nužnost i potreba, a njezin vrhunac ogleda se u migracijama. "Vrhunac organizirane prehrane djece odvijao se 1917. i 1918. godine

kada su djeca iz Dalmacije, Like, Istre, Bosne i Hercegovine te Slovenije dolazila u središnju Hrvatsku i Slavoniju” (str. 17).

Povijesni presjek rada pučkih kuhinja donosi Ana-Marija Vukušić, a pučke kuhinje promatra kao mjesto susreta različitih slojeva društva – za čije je dublje razumijevanje nužno u obzir uzeti klasne odnose, odnosno različite uloge i očekivanja – kao njihovo dominantno obilježje. Aktivnosti razmjene dobara i usluga u svrhu pomoći gladnima u svijetu poznate su već šestotinjak godina, ali početak institucionalizacije tih praksi najčešće se smješta u 19. stoljeće i razdoblje velike gladi u Irskoj, koja je potaknula otvaranje prve pučke kuhinje 1840. godine. Prvu pučku kuhinju u Zagrebu otvorilo je Društvo čovječnosti 1875. godine, a pod pučkom se kuhinjom obično podrazumijevaju mjesta na kojima građani, koji nisu u mogućnosti da se konvencionalnim načinima opskrbe hranom, dobivaju besplatne obroke (str. 19). Jelena Ivanišević se u tekstu “Kruhovi gladi” bavi različitim načinima preživljavanja i prehranbenim rješenjima u razdobljima velikih gladi, koja su kroz povijest često bila svakodnevnica. Krizna su razdoblja oživljavala stara znanja poput sakupljanja i revitalizacije upotrebe samoniklog bilja i šumskih plodova koji mijenjaju krušarice, odnosno žitarice od kojih se dobiva kruh. Kao najznačajnija krizna krušarica pokazali su se žirevi različitih vrsta hrasta, od koji je “žir hrasta crnike najkaloričniji [...] i sadržava najmanji udio treslovine koja ove kruhove čini izrazito gorkima i trpkima” (str. 25). Osim alternativnih krušarica i žirova brašna, autorica navodi cikoriju, ječam ili čak koštice grožđa od kojih se mogla napraviti kava, te ptice pjevce koje su se nerijetko našle na tanjuru kao zamjena za vječiti nedostatak mesa. Zanimljive su i kuharice iz ratnih perioda koje nude domišljate zamjenske recepte poput: “ratne torte (od graha), čoravi gulaš (gulaš od krumpira i luka), falšu juhu (juha od povrća), a etnološki izvori spominju jela poput notorne juhe od kamena, ili sušenog vučjeg mesa” (str. 23). Pobjednički vrtovi u SAD-u ili bugarski i urbani vrtovi u Zagrebu, o kojima pišu Kocković Zaborski i Belaj, samo su neki od načina na koje su se ljudi u gradovima snalazili kako bi prehranili sebe i svoje obitelji u vremenima neimaštine, a sveprisutan i najpoznatiji način prehrane u vrijeme zime, razdoblja kada hrane neće biti u izobilju je zimnica. Osim povijesnog pregleda velikih gladi i razdoblja nestašice hrane, autorice Vukušić i Belaj osvrnule su se i na recentne događaje kao što su potres i pandemija (2020. i 2021. godina) koji su mnogima promijenili svakodnevne životne navike, uključujući i one vezane uz prehranu i opskrbu hranom.

S obzirom na to da čitava ljudska povijest poznaje nametnutu glad i da ne postoji mogućnost kontrole nad vanjskim čimbenicima i okolnostima kao što su prirodne katastrofe, gospodarske i političke situacije, pandemije i sl., logičan strah koji se javlja kao “jedna od najvažnijih i naj-snažnijih ljudskih emocija” (str. 41) razlog je brojnih rituala i običaja koje treba promatrati kao one koji na simboličan način uvjetuju i osiguravaju ravnotežu u prirodi i svijetu koji nas okružuje (str. 42). O toj temi piše Melanija Belaj u tekstu “Rituali i običaji kojima na simboličan način zatiremo praiskonski strah od gladi”, navodeći brojne primjere iz *Zbornika za narodni život i običaje* i monografija koje su nastale prema opisima tradicijske kulture u pojedinim krajevima, mjestima i selima, kao i one novijega datuma.

Sljedeće veliko poglavlje je tema gladi kao političkog sredstva u kojemu autorice tekstova progovaraju o nestašici i aprovizaciji za vrijeme Prvog i Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj, o Jasenovcu, prilikama nakon Drugog svjetskog rata, Sarajevu i Dubrovniku pod opsadom za vrijeme Domovinskog rata, dvije velike gladi – u Irskoj i u Ukrajini, kanibalizmu i štrajku glađu. U vrijeme ratnih zbivanja uglavnom se ponavljaju neke karakteristične situacije kao što su primjerice nestašica i rast cijena namirnica u selima i gradovima, u kojima se potom provodi aprovizacija (djelatnost države koja u kriznim razdobljima građanima osigurava minimum prehranbenih i drugih potrepština), zatim rekvizicija (način opskrbljivanja vojske i drugih državnih tijela hranom, strojevima, transportnim sredstvima i gorivom u vrijeme ratnih opasnosti na

način da se oduzima građanima i pravnim osobama uz obvezu države da se vlasnike obešteti) te jača crno tržište (str. 47). Osim povijesnih podataka koje dobivamo o stanju opskrbe i racionalizacije u trošenju hrane u Jugoslaviji, Jelena Ivanišević donosi informaciju o stanju u Poljskoj, odnosno o prvom i najznačajnijem istraživanju gladi, tzv. studiji bolesti gladi koju je u gotovo nemogućim uvjetima provodila mala skupina židovskih liječnika u varšavskom getu s vrsno predstavljanim rezultatima fizičkih i psihofizičkih učinaka gladovanja na djecu i odrasle (str. 58).

U posljednjem poglavlju "Glad i tijelo" autorice tekstova progovaraju o prehrani i njezinu utjecaju na tijelo, o povijesnim mijenama značenja lijepo oblikovanog tijela te utjecajima društva i kulture na percepciju tijela što nerijetko posljedično dovodi do poremećaja prehrane. Jelena Ivanišević u tekstu "O postu, ukratko" problematizira post kao kulturnu kategoriju koju treba shvatiti kao "popis pravila koja oblikuju kulture, njihove svakodnevce i stav prema hrani i jedenju" (str. 76). Autorica navodi kako gotovo sve religije svijeta poznaju i propisuju prakticiranje posta te kako se post pojavljuje u skoro svima civilizacijama "kao propisana, ali nerijetko i privatna praksa discipliniranja tijela i uma u obredne, pokajničke, zavjetne ili asketske svrhe, a ponekad i kao put prema onostranom" (str. 76). Osim o prisustvu posta, njegovim mijenama kroz povijest te važnosti u svjetskim religijama (među kršćanima, židovima i muslimanima), u istom poglavlju u tekstu "Razorna moć dijetne kulture – potenciraju li društvene mreže kod adolescenata lošu sliku o tijelu i odlazak na dijetu?" Maja Žanko tematizira bezbrojne dijete (koristeći kolokvijalni termin) kojima se danas ljudi nastoje približiti nekom estetskom idealu i definiranim kulturološkim obrascima pojedinih sredina. Iako riječ "dijeta, u svom izvornom grčkom obliku [...] označava režim ili životni stil" pri čemu se to odnosi na "skup različitih praksi vezanih ne samo uz prehranu, nego i uz kretanje, spavanje ili meditaciju" (str. 78), u svojoj "kolokvijalnoj primjeni, riječ dijeta najčešće ima jedno konkretno značenje: režim mršavljenja" (str. 79). Autorica navodi kako "u novije doba, mladi ljudi inspiraciju za svoj životni stil, a osobito izgled, pronalaze kod tzv. *Influencera*; donedavno potpuno nepoznate osobe koje su svojom aktivnošću na društvenim mrežama, iz često nerazumljivih razloga, postale izuzetno popularne i okupile veliki broj pratitelja" (str. 79.) U većini se slučajeva popularnost tih osoba temelji na njihovu izgledu ili savjetima o ljepoti, propagirajući određeni stil života ili određene proizvode, pa stoga Žanko dalje navodi kako "društveni fenomen prema kojem su gotovo svi postali svojevrсни stručnjaci za hranu i prehranu trenutno je na svojem vrhuncu. I to je izrazito opasno" (str. 79) te posljedično dovodi do prehrambenih poremećaja, osoba oboljelih od poremećaja hranjenja i porasta broja osoba koje duboko pate. Na tekst autorice Žanko sjajno se nadovezuje tekst Željke Jelavić "Konzumerizam, tijelo i glad", koja na samom početku osvještava čitatelja o tome kako "živimo u doba razvijena, kapitalističkog, potrošačkog društva u kojem je tijelo dospjelo u središte individualnog identiteta. Tijelo se komodificira, ono je istovremeno ono što se prodaje, ali i ono za što se kupuje, pokretač potrošnje koji se oblikuje prema komercijalnim mjerilima" (str. 82). Upravo su ove teme potaknule ponajprije jednu od autorica izložbe – Tanju Kocković Zaborski – a potom i muzejske pedagoginje Etnografskoga muzeja Željku Jelavić, Silviju Vrsalović i Anastaziju Petrović da ostvare suradnju Etnografskog muzeja s Dnevnom bolnicom za poremećaje prehrane pri Klinici za psihijatriju Sveti Ivan, pod vodstvom psihijatra i psihoanalitičara dr. Hrvoja Handla, organizirajući radionice, predavanja te program male škole prevencije poremećaja hranjenja i javnozdravstvenu kampanju "RemekTijelo", koja je imala sjajan odjek među učenicima i učenicama 7. i 8. razreda osnovne škole kao i 1. i 2. razreda srednje škole.

Katalog *Lica gladi: sit gladnom ne vjeruje* sveobuhvatan je istraživački rad koji strukturirano, jasno i odgovorno progovara o dubokoj problematici gladi, postavlja pitanja i potiče raspravu te navodi čitatelja da iznova promisli stvarnost i svijet kojeg smo dio, ali i važnost našeg djelovanja u toj stvarnosti i tom svijetu.

Željka Petrović Osmak

Suzana Marjanić, *Cetera animantia*. Od etnozooologije do zooetike, Pergamena, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb 2022., 420 str.

Višedecenijska borba za prava životinja (ili ne-ljudi) autorke knjige *Cetera animantia: od etnozooologije do zooetike* Suzane Marjanić svoj ishod dobila je upravo u ovoj zbirci dragocenih tekstova. Odabrane studije ove plodne autorke iz različitih uglova sagledavaju i ukazuju na važnost naučnih oblasti koje se bave složenim odnosima između životinja i ljudi iz njihovog okruženja: od etnozooologije – jedne grane etnobiologije, bliske etnobotanici i etnoekologiji – do antropologije životinja i zooetike. Inspirisana studijom Nikole Viskovića, *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* (1996), koja je ujedno prva zooetička knjiga u Hrvatskoj, kao i zbornikom radova *Kulturna animalistika* s istoimenog naučnog skupa održanog u Splitu 1997. godine, autorka sve dublje ulazi u kulturnoanimalističku problematiku. Knjiga je nastala u okviru projekta *Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse*, koji pruža nemerljiv doprinos teorijskim i empirijskim smernicama posthumanističke paradigme, budući da preispituje animalističke fenomene u književnoj, folklornoj, etnografskoj itd. građi. Jednom rečju, bavi se suživotom ljudi i životinja od prošlosti do danas.

Knjiga *Cetera animantia: od etnozooologije do zooetike* u čvrstoj je sprezi s navedenim projektom Instituta za etnologiju i folkloristiku, prevashodno u onom delu u kom se u okviru projekta trebalo pozabaviti kritičkom animalistikom i pravima životinja. U svom “Zoo-uvodu” autorka komentariše naslov, *Cetera animantia*, predočavajući nam kako je on usmeren “zapažanjem Hrvoja Jurića da je [...] problematiku ne-ljudskih životinja najpouzdanije pratiti upravo preko pitanja o ‘životinjskoj duši’”, kao i Viskovićevim zaključkom prema kom je “našim etičarima i filozofima [...] uglavnom ‘ispod časti govoriti o prirodi i o životinjama kao etičkim vrednotama, odnosno subjektima” (str. 7). Dodaje i to da “(pod)naslovni sklop” *Od etnozooologije do zooetike* ne upućuje na “razvojnu valorizaciju istraživanja, nego na to da u klasična kulturnoanimalistička [...] promišljanja o životinjama valja uključiti i zooetički modus, i to kritičke animalistike” (str. 8). Tekstovi/poglavlja u knjizi raspoređeni su u četiri celine: 1) “Zoo-teorija”, 2) “Zoo-duša”, 3) “Mitski zoo” i 4) “Transdiscipline i jedinstvo znanja”.

U podnaslovu prve celine (“Zoo-teorija”) pobrojane su oblasti obuhvaćene autorkinim istraživanjima. U prvom poglavlju ona pre svega objašnjava terminološke razlike, čime ovo poglavlje postaje uvod u naredna, koja se međusobno nadovezuju i dopunjuju. Naime, dok se na angloameričkom području koriste termini *animal studies* (“animalne studije”) ili “animalistika”), *human-animal studies* (“ljudsko-životinjske studije”), *anthrozoology* (“antrozooologija”) i *anthropology of animals* (“antropologija životinja”), u hrvatskim naučnim i kulturološkim krugovima najčešće se čuju Viskoviće sintagme “kulturna zoologija” i “kulturna animalistika”. Sve su glasnjiji i zahtevi za pozicioniranje “kritičkih animalističkih studija” ili “kritičke animalistike (engl. *critical animal studies*), koji se distanciraju od apolitičnosti animalističkih studija” (str. 25).

Sama Marjanić se, pak, zalaže za termin koji je nagovestila sociokulturna antropologinja Barbara Noske – “antropologija životinja”, kojim se razbija mit o čoveku kao o jedinjoj kulturnoj

životinji, pogotovo danas kada je uobičajeno da se životinje svode na objekte eksploatacije. Pišući o ovoj temi, autorka u naučnim studijama, ali i u drugim disciplinama, poput izložbi iz područja likovne animalistike, traga i za potvrdom tvrdnje da prava životinja i feminističko pitanje stoje u čvrstoj sprezi. U opticaju je i pojam “viševersna etnografija” (engl. *multispecies ethnography*), koji seže dokle nas mašta služi, budući da se transhumanizam ili posthumanizam nadovezuje i na bioinženjering, koji zahuktalo izlazi iz domena (naučne) fantastike i postaje naša realnost. Ali, od pomenutog termina “viševersna etnografija” (koji uključuje i istraživanje gljivica, virusa, bakterija kao i biljni svet), smatra autorka, što se tiče statusa životinja, razumljiviji je i prikladniji termin “antropologija životinja”, pre svega zato što uznemirava antropocentrične granice (i antropologije). Štaviše, on je i neophodan jer je i u “filozofskoj antropologiji jasno da predodžba koju čovjek ima o sebi nikad nije nezavisna od predodžbe koju on ima o prirodi, pa tako i o životinjama” (str. 27). Antropologiju životinja Marjanić podrobno razmatra na korpusu radova koji čine uvod u multi/inter/transdisciplinarni naučni pristup, počev od knjige *Totemizam danas* (1962), kojom Lévi-Strauss nagoveštava “vrsni, životinjski obrat” (engl. *species/animal turn*) o tome da su životinje “dobre za misliti”. Autorka objašnjava i stavove o potrebi “sjedinenja (prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti), poništavanja dihotomije između prirode/kulture, čovjeka/životinje, odnosno čovjeka i ne-ljudi – u animalističkom diskursu” (str. 39).

Dok prva poglavlja predstavljaju “uvod-pregled teorijske inicijacije kulturne animalistike/zoologije u lokalnoj vizuri nakon ključne Viskovićeve knjige” (str. 57), preostala se bave uglavnom onim što nedostaje apstraktnom i teorijskom akademskom bavljenju životinjama, kakvo promovira animalističke studije. Reč je o ključnom pitanju prava životinja, koje je, uverava nas Suzana Marjanić, neodvojivo od animalističkog/veganskog ekofeminizma. Zato ona u posljednjem poglavlju te prve celine procenjuje globalne zahteve “za novim smjerom u teoriji prava životinja”, utemeljene na “feminističkoj tradiciji skrbi” (str. 69), osvrćući se na konkretan primer uticaja mlečne i mesne industrije na globalno zagrevanje.

No, pre toga čitamo o autorkinim iskustvima s teorijskim temeljima pokreta za prava životinja u Hrvatskoj gde, osim Viskovićeve knjige, ističe uticaj Karmen Ratković, “kojoj pripada inicijalna uloga u predavačkoj praksi ekofeminizma” (str. 66) u Centru za ženske studije u Zagrebu. Kao ilustraciju rada u hrvatskom aktivističkom animalističkom pokretu, autorka u prilogu daje transkripte intervjua s pionirima i nastavljateljima pokreta za prava životinja, od Domagoja Pintarića, jednog od osnivača društva *Prijatelji životinja* (osnovanog 2001), i Hrvoja Nežića, koji je nastavio koracima svog prethodnika, pa do Luke Omana, sadašnjega predsednika društva *Prijatelji životinja* i njegovog kolege Bernarda Jana, pisca posvećenog radikalnoj animalističkoj književnosti.

Druga celina knjige *Cetera animantia: od etnozooologije do zooetike* (“Zoo-duša”), bavi se pojmom “zoopsihonavigacije”, tj. psihonavigacijom u animalnom obličju. Terminom se označava “drugotvorenje duše prilikom *privremene smrti*”, a imenuje se još i “katalepsijom, kataleptičkim *transom* (razdvajanje duše od tijela)”. Odnosi se na “prostor prožimanja šamanskih ekstatičkih iskustava i vještijih iskustava letargije” (str. 111). Fenomen zoopsihonavigacije može se manifestovati trojako: kao zoometamorfoza (transformacije u životinje), zoometempsihoza (koja zahteva “transgresiju preko smrti – *privremenu smrt*”, str. 117) i jahanje (let) na životinjskim vozilima (veštičja astralna metla, teriomorfna vozila, veštice koje jašu muškarce, veštičje levitacije). Sva tri oblika zoopsihonavigacije, zaključuje autorka, osim veštica mogu posedovati i šamani, pa tako šamansko imitiranje pokreta i glasova životinja upućuje upravo na “zaposjedanje duhova pomoćnika, trenutak u kojemu se šaman *pretvara* u životinju” (str. 118).

U narednom poglavlju Marjanić sumira folklorne i religijske koncepcije duše u životinjskom obličju. Polazeći od kratke napomene, koja stoji kao podnaslov drugoj celini: “lat. *anima* – *animal/is*”, kako bi ukazala na lingvističku sličnost ovih latinskih reči, ona analizira ova dva pojma.

Osvrće se na činjenicu da je u 14. veku došlo do negiranja aristotelovskog principa prema kom životinje poseduju dušu, što je postepeno vodilo izostavljanju životinja iz hrišćanskih teoloških rasprava. Razlog za to leži u činjenici da je animalizacija duše, koja je sačuvana u matrici folklornog hrišćanstva, najverovatnije zasmatala hrišćanskoj (prevashodno katoličkoj) crkvi. Tako se, recimo, krajem srednjeg veka prestaje s prikazivanjem duše u obliču ptice. Do toga možda dolazi iz razloga što golubica nosi simboliku Duha Svetoga ili zato što je “vodič duša (*psihopomp*) u židovskoj tradiciji golubica [...] ili pak zbog toga što ih je koncept ptice-duše podsjećao na staroegipatsku predodžbu” (str. 141). Hrišćanska dogma je svakako svojim antropocentrizmom doprinela razdoru između prirode i kulture, koji se odražava i na južnoslovenski folklor. Postoje, međutim, i suprotni primeri. Određene hrišćanske denominacije demonstriraju obzir prema životinjama, poput Anglikanske crkve koja u svoju teodiceju uvodi i razmatranje o životinjskoj duši. Štaviše, jedan njen sveštenik i teoretičar prava životinja, Andrew Linzey (1952–), začetnik je savremenog hrišćanskog pokreta za prava životinja i prvi je profesor animalne etike na svetu.

U završnom poglavlju te celine Suzana Marjanić proučava zoomorfni kôd poredeći hrvatsku i bugarsku etnotradiciju nekada i danas. Svoje istraživanje potkrepljuje primerima iz literature i iz života, što podrazumeva i lične (aktivističke) poglede na problem. Takav je i slučaj (zabranjene, da li?) božićne reklame iz 2013. godine operatera Tele 2, s crnom ovcom Gregorom i belim jagnjetom Jankom, oko koje se uzburkala javnost. Autorka na to dodaje: “Animalistička interpretacija, kojoj i sama pripadam jer sam kao pripadnica pokreta za prava životinja sretna što se i kod nas ostvarilo, pa makar i na reklamama, ulazak životinja u c/ Crkvu, što, kako sam naglasila, nije dugo potrajalo jer je reklama ubrzo uklonjena, sanitarno odstranjena” (str. 159).

Kao što u prethodnoj celini autorka razmatra *agon* unutar veštičjih i šamanskih krugova, treća se celina (“Mitski zoo”) na samom početku bavi mitskom kosmičkom dramom iz indoevropskog i praslovenskog mita. Reč je o kosmičkom sukobu između Gromovnika i Zmaja, i to na primeru varijanti mitske predaje o *čakovečkom pozaju*, koja sadrži dvostruku matricu – pagansku i hrišćansku. Paganska kosmička matrica “pokazuje da se prije grabancijaševa dolaska, zmaj nalazi *dolje, ispod* određenih lokaliteta, i to uglavnom crkvenih ili pak u močvari” (str. 178), tako da junak i zmaj “djeluju kao meteorološki binom” (str. 179). U poređenju s hrišćanskom hagiografskom legendom o sv. Jurju (Đorđu), koji zmaja pobeđuje oružjem, grabancijaš to čini knjigom (*Biblijom*), tako da u “primjeru predaje o *čakovečkom pozaju* naizgled nije riječ o *opasnoj fabuli*” (str. 181). Međutim, ako se “predaja iščita instrumentarijem političke antropologije”, može se, “kao uostalom i sve slične predaje o podjarmljivanju tzv. čudovišta” (str. 183), “u alegorijskom ključu interpretirati kao proces zatiranja *poganstva* – praslavenske religiozne matrice” (str. 181), što još jednom dokazuje da se “mit vrlo jednostavno modificira u oruđe političke demagogije” (str. 183).

U poglavljima koja slede autorka se bavi i drugim primerima interpretacije prostora u mitu, tačnije prekoračenjem granice i prelaskom iz ljudskog sveta u životinjski, koji može biti i svet mitskih kiborga kao u slučajevima vile ili sirene. Pod pojmom “mitski kiborg”, preuzetom od Donne J. Haraway, Marjanić podrazumeva “sva ona fantastična, hibridna tijela u mitovima, religiji i folkloru, kao i u suvremenom *fantasy* žanru, koja prekoračuju granice između *ljudskoga* i *životinjskoga* tijela” (str. 209). Naravno, interpretacije prekoračenja granica između svetova u direktnoj su vezi s kulturološkom, religijskom itd. pozadinom potrage za njihovim značenjem. Tako predstava o životinjskim umesto ljudskih nogu kod zoomorfnih vila u hrišćanstvu može imati demonske atribute, dok antropolozi i folkloristi u njima najčešće vide preostatke totemizma ili šamanizma. Ako govorimo o sirenama, one su u helenističko doba bile predstavljane kao polužene-poluptice, dok u srednjem veku nastaje modifikacija ovih mitskih bića u žene-ribe. Pronalazimo ih i u hrvatskim usmenim predajama, koje se podudaraju s folklornim konceptom sirena (*mermaid*) iz severne Evrope. Poglavlje o sirenama i mörama posvećeno je opsežnoj

rukopisnoj zbirci etno/eko-zapisa Tomislava Macana (1905–1971), koji se smatra začetnikom moderne ekološke misli u Hrvatskoj.

Četvrta, završna celina ove knjige svojim naslovom (“Transdiscipline i jedinstvo znanja: goli čovjekolik majmun”) predstavlja posvetu dvojici naučnika. Prvi je biolog i prirodnjak Edward O. Wilson, koji je poziv na sveopšte ujedinjenje prirodnih i humanističkih nauka izneo u svojoj knjizi *Pomirenje: jedinstvo znanja (Consilience: The Unity of Knowledge, 1988)*. Drugi je kulturolog Desmond Morris, čija je definicija čoveka, kao “golog čovjekolikog majmuna”, po autorkinom priznanju, jedna od njenih “najdražih odrednica čovjeka u odnosu na životinju” (str. 27).

U uvodnom poglavlju Marjanić promišlja o ekološkoj androginoj paradigmi, o transsvrsizmu/transspecizmu kao negaciji specizma i o prožimanju brižnosti za sve oblike života, za koje (još uvek) nije omogućen pravni, politički i svaki drugi status, tako da je (još uvek) reč o jednoj vrsti utopijske projekcije. Da bi to bilo omogućeno, mora se ispuniti glavni uslov: da ni ljudi ni ne-ljudi više ne budu smatrani nečijom svojinom. Autorka, između ostalog, razmatra sistemske probleme koji onemogućavaju rešavanje pitanja transrodnosti u hrvatskim prilikama. Tekst “Zoocentrički o bestijalnim pornjavama i erotskim zoofilijama” podstaknut je u prvom redu pretpostavkom da savremena zabrana zoosodomije nije uzrokovana brigom za “ne-ljudske životinje”, već potiče “uglavnom iz etičke paradigme kristijanizirane ljudske životinje” (str. 266). Na to se nadovezuje činjenica da hrvatski Zakon o dobrobiti životinja tada nije iskazao realnu nameru “za zabranom zloporabe životinja u zoo-porno praksama” (str. 267). Autorka navodi primere erotske zoofilije i bestijalija (ili interspecističke ljubavi) iz medijskog prostora (reklama), beletristike, pop kulture, mitskog nasleđa itd, dok istovremeno u žižu stavlja problematiku različitih poimanja ovih pojmova u nauci i kulturi.

Na tu temu se nadovezuje i naredni tekst, posvećen tematskom i simboličkom iščitavanju “životinja u književnim svetovima, u ovom slučaju Shakespeareova *Tita Andronika*” (str. 292), gde se brojnijim simboličkim entitetima u odnosu na empirijske životinje ostvaruje analogija između “ljudskoga i životinjskoga (ljudska životinjskost) u značenju demonizacije i bestijalizacije *humanoga* entiteta” (str. 292). Autorka tome pridružuje analizu ekokritike (engl. *ecocriticism*) i književne ekologije (engl. *literary ecology*), koje ispituju načine na koje se u književnosti reflektuju odnosi čoveka i životne sredine, dok se istovremeno ignorišu prava životinja i ekofeminizam.

U promišljanju o književnoj animalistici Marjanić detaljno analizira i Krležin politički i psihotični bestijarij. Piščeve dominantne zoometafore prati kroz reprezentativna dramska dela iz pet stilsko-generičkih ciklusa književnikovog opusa. Između ostalih, otkriva zoometafore psa u *Salomi*, majmuna u *Kristoforu Kolumbu* ili kapitalistički sistem riba u glembajevskom ciklusu. Takođe, ukazuje na to da je temeljna “postavka *Areteja* da je čovjek politička životinja”, dok je sama politika “borba protiv životinje u čovjeku” (str. 327).

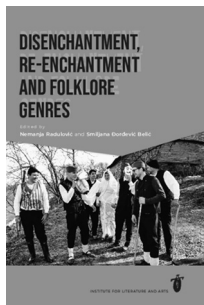
U okvirima književne animalistike autorka ne zaboravlja ni bestijarij koji se manifestuje u romanu *Kiklop* Ranka Marinkovića. Njeni stavovi se ipak suprotstavljaju interpretacijama koje poslednji pasus sagledavaju u negativnokvalitativnom ključu – kao unižavanje ljudske egzistencije prema životinjskoj. Marjanić ga razume kao “negaciju specizma, svojevrzni transsvrsizam, u određenju *postajanja-životinjom*” (str. 333) te junakov beg u Zoopolis vidi kao svedočanstvo “toposa koji je daleko human(itarniji) od ratničkoga humanog toposa čovjeka kao jedine životinje koja ratuje” (str. 10).

Naredno poglavlje posvećuje razmatranju reklamnog specizma ili, preciznije, negativnoj reprezentaciji životinja u reklamnom prostoru i ulozu “životinjskih ‘alteriteta’ u lokalnoj popularnoj kulturi” (str. 353). A kakva bi to bila kulturna animalistika Suzane Marjanić kada ne bi bilo mačaka. Te “visokopoštovane” životinje zastupljene su kao zoosimboli u traktatu o PUF-ovskim “mačjim, mačkastim, macanovskim, mica-maca plakatima” (str. 365) dizajnera Predraga Spasojevića.

Ovu sveobuhvatnu transvrnsnu zbirku naučnih tekstova zatvaraju dva poglavlja koja se odnose na književni opus filozofskog romanopisca J. M. Coetzeeea. Analizu Coetzeejevih štiva Marjanić usmerava ka pitanju prava životinja, koje se jasno provlači kroz antiroman *Elizabeth Costello: Eight Lessons* (2003). Analizi Coetzeejeve percepcije opscenosti zla autorka pridodaje tumačenje dva dokumentarna (politička i aktivistička/artivistička) filma o pravima i oslobođenju životinja. Jedan je *Krv životinja (Le sang des bêtes, 1949)* Georgesa Franjua, a drugi *Zemljani (Earthlings, 2005)* Shauna Monsona. U istom duhu, kritički nastrojenom prema procesu koji prethodi konzumaciji mesa, ona u poslednjem poglavlju iščitava Coetzeejev akademski roman *Život životinja* (1999). Tome pridružuje citate jevrejskih intelektualaca, Isaaca Bashevisa Singera i Theodora Adorna, koji postavljaju etički “izazov humanizmu” (str. 381) poistovećujući klanice s nacističkim koncentracionim logorima, o čemu je prvi u hrvatskom kulturnom prostoru pisao Nikola Visković.

Na kraju čitanja knjige *Cetera animantia: od etnozooologije do zooetike* – ove opsežne zbirke naučnih radova, od kojih svaki ponaosob pitanju životinja i njihovog suživota s čovekom prilazi iz različitih, ali ipak srodnih uglova (što nam je obećano i samim naslovom) – dolazimo do zaključka da taj sinkretizam velikog broja naizgled različitih disciplina zapravo čini savršenu harmoniju koja se uklapa u zahtev E. O. Wilsona o neophodnosti jedinstva znanja. Jer, tek “kad ujediniimo dovoljno znanja, shvatit ćemo tko smo i zašto smo ovdje” (str. 35). Uzmimo za primer radikalni kulturni feminizam koji smatra da su sve opresije međusobno povezane i da nijedno biće ne može biti slobodno dok sva bića nisu slobodna od zlostavljanja, degradacije, eksploatacije, zagađenja i komercijalizacije. A autorka ove knjige se ne zadržava samo na teoriji, tako da ni ovde sabrani tekstovi nisu tek mrtvo slovo na papiru. Suzana Marjanić je aktivistkinja udruge Prijatelji životinja u pravom smislu reči, koja svoja uverenja živi i za njih se bori svim srcem. I što je najvažnije, svoju ljubav prema životinjama/ne-ljudima i minuciozno zanimanje za animalnu antropologiju prenosi i mladima, i to na Odjelu za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru.

Danijela Vasić

Disenchantment, Re-enchantment and Folklore Genres, eds. Nemanja Radulović and Smiljana Đorđević Belić, Institute for Literature and Arts, Belgrade 2021, 286 pp.

Max Weber's phrase the “disenchantment of the world” (*“Entzauberung der Welt”*; *Wissenschaft als Beruf 1908*) – which has become almost a catchphrase, as a reference to the idea of modernism, secularization, and which has been appearing in the works of sociologists, anthropologists of religion, literary scholars and others engaging in many other branches of the humanities and social sciences – became part of the vocabulary and writings over a hundred

years ago, naturally, with extremely varied interpretations of the Weberian concept. Then, in the last few decades – working in tandem with globalization, the rise and revival of religiousness, and various new trends: spiritualism, New Age esotericism – the term re-enchantment appeared, with various understandings of the concept becoming a cultural fashion that has spread to almost all of the humanities and social sciences: increasingly old and new phenomena are being interpreted with more or less success using the disenchantment–re-enchantment pair, sometimes taking them to be contradictory, sometimes to be in harmony with each other, i.e., complementary. Among the varied scholarly opinions, folkloristics was barely heard, despite (or perhaps precisely because of) the fact that it is has a rather distinctive position among the humanities: the topics of textual folkloristics in the narrow sense, such as fairy tales, religious legends, belief legends, charms, non-canonical prayers, etc. *ab ovo*, from their inception, represent an enchanted world and they are alive and thriving in the modern era, too. Even if they have been touched by the wind of disenchantment, they were affected differently than, for example, religious life has been.

In recent decades, the writings of leading folklorists have increasingly expressed the view that cultures with oral traditions have not disappeared, textual folklore is alive and well, and even if the communities that pass on oral traditions are transformed and old genres are reevaluated and renamed, new contexts can even make the creation of new genres possible. Folklorists have known for a long time that the disenchantment with the world of folklore – even if they did not call it that – has not fully happened – textual folklore is one of the most prominent areas of cultural resilience; modern-day re-enchantment builds on solid traditions, develops them further, incorporates some of them into new phenomena, assigns them new roles. They have also known for a long time that disenchantment is by no means an exclusive feature of the modern era, it has always been present in tandem with the world of beliefs and miracles ever since we have been aware of folklore genres at all, although they did not call these phenomena disenchantment (but rather disbelief, doubt, joke, parody, false belief, Bakhtin's world of carnivalesque inversion, or cultural resilience).

The volume under review is novel precisely because it looks at re-enchantment from the point of view of the thus far unreasonably neglected field of folklore. The editors collected case studies of an exceptional group of authors and present the state of the phenomena of disenchantment and re-enchantment, their presence, emergence, transformations, opposition, and coexistence in contemporary folklore genres in a volume which is both geographically and thematically broad. The call for papers for the conference that formed the basis of this book already indicated the most important tasks: to see “how more nuanced views can be cast on seemingly well-known concepts and how old material can offer new readings”. The introduction sets out the main purpose of the volume as follows: “we have been guided by the wish to investigate if the discussions regarding Weber's concept (and on the account of it) can contribute to the better understanding of our research tools” (p. 13). The other important starting point that the editors invoke is the distinctive character of folkloristics: in folklore genres “the aspect of disenchantment and re-enchantment are crystalized in a formulative, poetically fixed form” (p. 14.).

No matter how much novelty they bring, the twelve authors, cannot, of course, do justice to the unusual diversity and wealth of the topic. The fact that we still see the work as a comprehensive overview is primarily due to the two editors' outstanding introduction, which presents in a detailed and extraordinarily nuanced way all the important aspects of the problem and its epistemology. In it, the two authors present the history of the Weberian concept from its origin (by way of Greek philosophy – Hebrew monotheism – the Renaissance – the Reformation) up to the modern era – already indicating the complexity of Weber's ideas. They follow up

with examining the concept's impact on various fields of the humanities and social sciences and their distinctive interpretations of the concept, particularly with regard to the most recent results of religious studies and anthropology regarding magic, religion, esotericism, New Age alternative healing methods, etc. and their embeddedness in multiple areas of modern everyday life (pop-culture, secular magic, illusionist performances, etc.)

Finally the Introduction deals in detail with folklore phenomena that can be classified under the rubric of disenchantment and in connection with these, too, it raises a number of questions that folklorists are qualified to answer: should the transformation of "traditional" folklore phenomena (rituals transformed into games or theaterized folklorism, etc.) be regarded as decline or renewal; to what degree the question of belief/non-belief forms the basis for defining a genre as religious or non-religious or of its form (e.g. fairy tale, religious legend, belief legend, *Sage*, *Unterhaltungssage*), do religious genres transform into secular genres? Overall, do they change into other genres (e.g. is there a memorate→legend development) or are there only parallelisms, etc.? Similarly, the editors discuss modern new genres in detail (life histories, urban legends, dream narratives, Near Death Experience narratives, the phenomena of internet folklore, etc.) and to what degree these are new and how they are linked to "old" ones. Alternative, New Age healing systems are also discussed in a similar way, and their role in addition to "traditional" healing methods and modern medicine, as well as their relations to them. The main question always relates to the "changes, transformations, or parallel existence of different folkloric paradigms and genre systems" (p. 18). Finally, almost all the most basic research questions of folkloristics are posed, from the point of view of disenchantment-re-enchantment, with detailed epistemological background. In their argumentation, the editors present theoretical reflections and numerous examples from case studies thereby reminding the reader of important relevant works by authors who are not present in the volume (e.g. from Max Lüthi and Carl von Sydow through Lauri Honko, Linda Dégh to Ülo Valk, etc.). This is how the volume becomes a multifaceted and a nearly completely comprehensive overview.

The authors of the volume are worthy heirs to the pioneering researchers cited in the Introduction: none of the excellent articles restrict themselves to merely examining their chosen topic from the point of view of disenchantment-re-enchantment, they attempt to answer the above-mentioned key questions and for the most part are able to say something especially specific about a local phenomenon of textual folklore. The editors arranged the papers into three segments.

The first segment, "The enchanted world and its twilight", presents phenomena that have not been exposed to the corrosion of disenchantment. Such is the fairy tale, which is discussed from various points of view by three authors. Francisco Vaz da Silva bases his study entitled "Fairy-Tale Enchantments" on the research of Isabel Cardigos who considered the realm of enchantment to be the eternally surviving core of fairy tales. Vaz da Silva connects the symbolism of fairy tales with the cyclicity of female life as well as with the cycles of the moon and, reaching back to Propp's morphology and theory of initiation, demonstrates the allomorph nature of certain symbols of fairy tales and their cyclical oscillation between enchantment and disenchantment. Marianthi Kaplanoglou's "Enchantment in Pieces: From Folktale Utopia to Generic Hybridity in Modern Greek Folk Narratives" explores the world of enchantment in Greek fairy tales, which is also alive in today's rural communities. She examines modern transformations of the genre and the underlying reasons. Her analyses particularly apply to the contradictions caused by the new roles of enchantment surviving in fairy tales after the dissolution of traditional communities and the resulting "hybridity". In Romina Werth's paper: "What's in a Name? Metaphorical Enchantments of Noble Children in Old Icelandic Literature", while she analyzes the enchanted world of medieval Icelandic sagas, the same cyclic logic of

enchantment and disenchantment appears that was demonstrated by Vaz da Silva that constitutes the core of fairy tales. In her analysis, the author discusses the motifs that represent this cyclicity that hide the realistic context of the sagas, which in this respect make the sagas akin to fairy tales. In the paper entitled “The Formation of the Ethnographic Collection of Serbian Academy of Sciences and Arts Archives between Enchantment and Disenchantment” Marina Mladenović Mitrović examines intellectuals’ anxiety, which, as is well known, led to large-scale folklore collection efforts throughout Europe. This is what happened in Serbia, too; Mitrović analyzes this process that can be regarded as a disenchantment – re-enchantment sequence in an exemplary way in connection with the creation of the SASA archives.

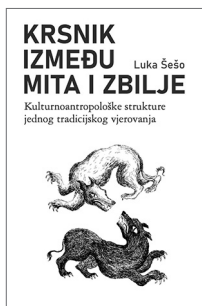
The second segment entitled “Genres of enchantment past and present” primarily deals with the life of contemporary genres: the enchantment of narratives in the disenchanted world of modern life. Suzana Marjanić’s study entitled “Genre (and) Interpretations: Fables, Tales of Animal Bridegrooms (*The Beauty and the Beast* Archetype) and Animal Wives, and the Interpretations Thereof” analyzes the elements of the occurrence of human-animal unification “in the form of mythic cyborgs in science fantasy” both in traditional fairy tale and mythic contexts and their motivations. By analyzing several folktales, Marjanić uses various perspectives (e.g. psychoanalytic, totemistic, feminist) and finally proposes her own “ecofeminist” viewpoint as a globally applicable one. Lidija Delić and Danijela Mitrović’s paper entitled “Miracle on Sale. The Miracle Phenomenon in New Media” show very convincingly, based on a rich body of examples, changes in the role of miracles from narratives of traditional religious genres to pharmaceutical advertisements in the new media. In them, the theme of miracles is adapted to the world of New Age re-enchantments: they do not provide recipes just for illnesses, but also for happiness and lucky outcomes of everyday events: in the course of the disenchantment surrounding commercialization, miracles become commodities. Maria Palleiro’s “The Fox, The Donkey, and the Magic Pot: Enchantments and Disenchantments in Argentinian Folktales” examines changes in the motifs of an Argentinian folktale and of a charm in various speech situations told by a single narrator and in the different contexts of everyday life. The “original” and its parody that appears in tandem with it, its version that is deemed a joke, or the element of an advertisement prove to be phenomena of disenchantment that coexist with enchantment. Smiljana Đorđević Belić’s study entitled “The Dreams about the Deceased as a Form of Communication with the Otherworldly” analyses dream narratives and their multifaceted roles which she was able to observe during her fieldwork. Đorđević Belić provides a detailed analysis of the emotional starting points of communication with the dead and of the folklorization and transformations of narratives under the impact of the social environment. As she states: “A multiple semantical (and emotional) coordination of dreams and narratives about dreams of the dead reflects the ambivalence of the traditional representation of the deceased”.

The next segment, “Facing the disenchantment: The emergence of re-enchantment”, documents the confrontation and co-existence of disenchantment–re-enchantment with the analysis of some new phenomena in the modern period. Eymeric Manzinali’s paper entitled “‘Lavender Town Syndrome’ Creepypasta: A Rational Narration of the Supernatural” explores the distinctive features of horror-related legends spreading on the internet. These are narratives that spread as “true stories” and authenticate themselves with certain visual, textual or auditory markers. The study concentrates on a version of the processes of re-enchantment that is a distinctive characteristic of social media and video games: their authors wish to get their readers to believe in the unbelievable through rationalistic methods. Meret Fehlmann’s paper “Folk Horror as Re-enchantment of a Disenchanted World” deals with horror-motifs in urban legends, which, according to the author, make use of (traditional) folklore “to (re-)create an enchanted world of strange traditions”. Elene Gogiasvili’s “A New Life of the Fairy Tale in Contemporary Soap Operas” elaborates on the same idea on a new genre, certain features of

which she compares with traditional fairy tales. For example, they too, similarly to fairy tales, may develop new versions reflecting contemporary society. At the same time, traditional fairy tales appear in soap opera versions of TV series, such as for example: the folktale types ATU 510A *Cinderella*, ATU 480 *The Kind and the Unkind Girls*, and ATU 531 *The Clever Horse*. The closing paper of the volume, Nemanja Radulović's "The New Life of *The Book of Veles*: The Transformation of Mystification into Myth" discusses the "holy" book of Slavic neo-paganism, *Velesova knjiga* (Book of Veles) that was published in Belgrade in 2003 and its mystified genealogy goes back to Ossian. The author connects it to processes of disenchantment and re-enchantment through the analysis of its historical and mystic layers.

These varied topics and points of view in themselves indicate the great extent to which the notions of disenchantment and re-enchantment have influenced folkloristics even if researchers did not refer to them as such, but rather used their own professional terminology. The aspirations of the authors to answer the questions raised in the Introduction based on the lessons gained from their local micro-analyses have for the most part been successful. Overall, the volume, together with the impressive Introduction, is so far, the most comprehensive overview of the topic from the point of view of folkloristics.

Éva Pócs

Luka Šešo, *Krsnik između mita i zbilje. Kulturnoantropološke strukture jednog tradicijskog vjerovanja*, Hrvatsko etnološko društvo, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb 2022., 145 str.

Glavna tema knjige *Krsnik između mita i zbilje: kulturnoantropološke strukture jednog tradicijskog vjerovanja*, inače druge knjige Luke Šeše, prvo je sveobuhvatno istraživanje te ujedno sinteza svega vezanoga uz fenomen *krsnika*, ali i sličnih osoba ili bića poznatih u tradicijskim vjerovanjima Hrvatske i prostora jugoistočne Europe (poput talijanskih *benandanata* ili mađarskih *táltosa*). Krsnici su poznati kao istaknute osobe u zajednici koje magijskim putem brane svoju zajednicu od različitih prirodnih ili natprirodnih pošasti, magijski praktičari, svojevrсни šamani, ali i heroji i (polu)božanska stvorenja s posebnim moćima. Luka Šešo je pritom analizirao sve dosadašnje folklorističke, etnološke i historiografske radove, koje je nadopunio vlastitim terenskim i arhivskim istraživanjima. Do sada, osim brojnih etnografskih zapisa, ponajviše u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, ovom su se temom, uz samoga autora u njegovim prethodnim radovima, bavili i folkloristica Maja Bošković-Stulli, etnolog i antropolog Tomo Vinšćak, etnolog Zmago Šmitek i drugi.

U uvodniku pod naslovom "Umjesto uvoda – tko su krsnici i zašto pisati o njima" autor daje razloge zašto će se baviti krsnicima. Šešinu znatizelju potaknuo je opis *grišnjaka* iz zapisa u ru-

kopisu istarskog učitelja Stjepana Žiže iz 19. stoljeća na koji je naišao na samome kraju svojega studija etnologije i povijesti dok je prepisivao rukopise u Institutu za etnologiju i folkloristiku. Uz brojne razgovore s folkloristicom Majom Bošković-Stulli, krsniku je posvetio i svoj diplomski rad, kasnije objavljen i kao znanstveni rad. Tijekom sljedećih dvaju desetljeća upravo će krsnik i brojna druga bića tradicijskih vjerovanja, poput štriga, vila, vještica, vukodlaka i drugih, obilježiti Šešin znanstveni fokus. U ovome uvodniku "umjesto uvoda" donosi u najkraćim crtama svoj pogled na krsnike, svjesno birajući kulturnoantropološki pristup i promatranje krsnika kao "osoba s nadnaravnim sposobnostima iz tradicijskih vjerovanja".

Prvo poglavlje, pod nazivom "Krsnici u novovjekovnoj svakodnevici", polazi od najstarijih sačuvanih spominjanja krsnika iz 17. stoljeća u djelu novigradskog biskupa Giacoma Filippa Tomasinija, koji o vjerovanju u krsnike i kudlake govori kao o lokalnom praznovjerju. Zatim autor uspostavlja paralelu s jednim od najpoznatijih istraživanja sjevernotalijanskih parnjaka krsnicima, benandanata, kojima se bavio talijanski povjesničar Carlo Ginzburg. Zanimljivo, primjećuje unakrsno citiranje i usporedbu benandanata i krsnika između Ginzburga i Maje Bošković-Stulli. Naime, Ginzburg uspoređuje isprva benandante s krsnicima prema Bošković-Stulli (1959), potom ona uspoređuje krsnike s benendantima, referirajući se na Ginzburga (1975), ali i ispravlja ga u različitim detaljima. Nadalje, Šešo obrađuje i studiju Zorana Čiče o vilama i vilenicama te usporedbama vilenica sa štrigama. Velik dio posvećen je pregledu istraživanja hrvatskog povjesničara Antonia Miculiana, koji se bavio suđenjima ženama s područja Istre optuženima za magijske zločine. To su bile Marina iz Istre 1591. godine i Elisabetta de Rossi iz Pirana 1628. godine. Pokazuje da je Miculian pogrešno smatrao da su krsnici slavenski naziv za benandante. Naime, Šešo smatra da su sudski procesi protiv dviju navedenih žena pogrešno povezani s krsničima jer se iz dokumentacije vidi da su bile optužene za različita čaranja, nevezana uz krsničke koncepte. Posljednji dio ovoga poglavlja bavi se pregledom kanonskih vizitacija iz 17. i 18. stoljeća koje su u pravilu "otkrivale" osobe koje su se bavile nedozvoljenim magijskim praksama i koje bi se nazivalo štrigama i štrigunima, bez obzira na moguće benevolentne namjere iscjeljivanja i zaštite zajednice. Ovdje autor ističe mogućnost da su neki od njih ustvari bili krsnici, međutim službeni crkveni i sudski izvori, sukladno pravnoj i teološkoj terminologiji, nisu ih prepoznavali kao dobre krsnike.

Drugo poglavlje "Krsnici kao predmet znanstvenog istraživanja" donosi pregled povijesti istraživanja teme krsnika. Nakon novigradskog biskupa Tomasinija (1641. godine) prvi će o ovoj temi pisati tek filolog Ivan Milčetić 1896. godine u radu objavljenom u prvom broju *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, pod nazivom "Vjera u osobita bića – Vukodlak i krsnik – Krk i Kastav u Istri". Također, u istom broju *Zbornika* krsnike će pod imenom *kresnika* spomenuti Josip Bujanović u zapisu o tradicijskim vjerovanjima u Praputniku u Hrvatskom primorju. U ovome dijelu Šešo obrađuje i metodologiju nastanka etnografskih zapisa u okviru *Zbornika* i formiranja hrvatske etnologije. Sljedeći zapis objavljen je u trećem broju 1898. godine u kojemu Andrija Bartulin spominje *karsnike* na otoku Cresu. Zatim slijedi kratki tekst o Rovinjskom Selu objavljen iz rukopisne građe Stjepana Žiže 1913. godine u 19. broju *Zbornika*. Potom će uslijediti dva teksta, prvi Nikole Bonifačića Rožina 1971. godine i cjeloviti rukopis Frane Novljana o životu u Boljunu u Istri 2016. godine u 58. broju *Zbornika*. Šešo ističe važnost tih tekstova jer oni pokazuju da krsnici u Istri nisu doživjeli demonizaciju kao što se to dogodilo s talijanskim benendantima i da su u sačuvanim i zapisanim predajama iz 19. i 20. stoljeća krsnici još uvijek benevolentni, bez obzira na Tomasinijeve stavove iz njegove knjige iz 1641. godine. Također, spominje i slovenska istraživanja i zapise o *kresnicima* na slovenskom prostoru (Kelemina 1930), koji daju mogućnost usporedbe s onima na hrvatskom prostoru, ali i otkrivaju moguću povezanost krsnika sa slavenskim starovjerjem i božansko-herojskim likom Peruna koji štiti svijet od Velesa. U drugome dijelu ovoga poglavlja Šešo dokumentira

istraživanja od druge polovice 20. stoljeća, pritom ističući radove Maje Bošković-Stulli *Istarske narodne priče* (1959), rad o krsniku iz 1975. te posljednji rad iz 2005. godine. Tu građu i njezine analize smatra temeljem današnjih daljnjih istraživanja fenomena krsnika. U ranijim je radovima Bošković-Stulli odbijala mogućnost povezivanja sa slavenskim starovjerjem, no u posljednjem radu ostavila je otvorenom i tu mogućnost, uz još jednu, a to je ona šamanistička i ekstatička. Šešo upozorava na moguće metodološke probleme u novijim pristupima istraživanja krsnika, u prvom redu onih slovenskog etnologa Zmage Šmiteka, a u kojima se traže analogije između suvremenih podataka (od 19. do 21. stoljeća) i onih od prije petnaest stoljeća. Šešo smatra da je to češće mehanizam romantičarskih ideja negoli znanstvenog traganja za spoznajom. Do kraja poglavlja Šešo navodi ostale vrijedne doprinose ovoj temi, i to Milovana Gavazzija, Éve Pócs, Tome Vinščaka, Borisa Perića i Tomislava Pletenca, Eveline Rudan, Nataše Polgar te terenske zapise koje su prikupili Drago Orlić, Jakov Mikac, Noel Šuran te sâm autor.

Treće poglavlje "Kulturnoantropološke strukture tradicijskog vjerovanja u krsnike" središnje je poglavlje ove knjige i ustvari obuhvaća skoro njezinu polovinu. Ono je strukturirano u niz potpoglavlja i usredotočeno je na čitav opis fenomena krsnika. U prvome potpoglavlju "Ponovno o podrijetlu krsnika ili interpretacije bez zaključka" Šešo raspravlja o tezama Maje Bošković-Stulli i pojmu krsnika te povezivanju tog pojma s krsom, krijesom i raskršćima. Njegova teza, naspram onoj Bošković-Stulli, jest da je pojam *krsnik* starijeg porijekla i vezan uz krijesove i raskršća te se odnosi na mitske osobe, a *krsnik* novijeg porijekla, u koje je upisan kršćanski element i odnosi se na stvarne osobe koje pomažu zajednici. No, zbog različitih ispreplitanja pojmova na hrvatskom i slovenskom prostoru te zbog nedostatka informacija smatra da ne može ponuditi konačni zaključak i da to pitanje ostaje otvoreno. U drugom potpoglavlju "Paralele krsnika i sličnih bića Hrvatske i šire" donosi usporedbe s ostalim sličnim vjerovanja na hrvatskom i bližim prostorima. To su *obilnjaci*, *brganti*, *vedomci*, *kombale* u Sloveniji, *benandanti* u talijanskoj Furlaniji, *vrimejaci* u Lici i Dalmaciji, *viščaci* i *viščuni* u Poljicima i na Braču, *nagromanti* na području Dubrovnika, *vjedogonje* u Boki kotorskoj, *zduhaći* i *stuve* u Srbiji i Hercegovini te brojni drugi. Zatim slijedi deset potpoglavlja u kojima se bavi svim aspektima fenomena krsnika: od mističnog rođenja djeteta koje će postati krsnikom, rađanja u amnionskoj ovojnici (prema Lecouteuxovoj studiji), izvora nadnaravnih moći budućih krsnika i/ili štriga, uloge babice pri obilježavanju novog krsnika u zajednici, zatim zova ostalih krsnika tijekom odrastanja, preko kulminacije krsnikove inicijacije i prihvaćanja nove uloge i njegova života posvećenog bori protiv štriga i drugoga zla do samih načina kako to radi – zoometamorfoze, zoometempsihoze, psihonavigacije (o čemu je pisala Suzana Marjanić na primjeru mora i vještica u svome članku o zoopsihonavigacijama) te moći liječenja i iscjeljivanja. Sve to Šešo čini na bogatim primjerima kazivanja vjerovanja prikupljenim s terena u proteklim stoljećima. U posljednjem potpoglavlju ovoga poglavlja govori o dihotomiji krsnikova karaktera. "Za neke su to liječnici, dok su za druge oni ti koje treba liječiti. Za neke je riječ o 'munjenima', za neke o posebno odabranim od nadnaravnih sila. Što je od svega točno – ovisi o kontekstu i pogledima promatrača" (str. 114).

Četvrto poglavlje "Krsniče, što je ostalo?" promatra prežitke vjerovanja u krsnike u sadašnjosti na dva velika primjera. Prvi je primjer životna priča krčkoga iscjelitelja Pere Bajčića poznatoga po namještanju kostiju, a za kojega se tek u jednom intervju iz 1997. godine saznalo da mu je po njegovoj obiteljskoj predaji otac bio dobar *krsnik*, a djed zli *kudlak*. No, uz brojna iscjeljivanja i namještanja kostiju, u životu samoga Pere Bajčića nije ostalo drugih elemenata iz predaja o krsnicima, osim toga glavnoga – pomoći i iscjeljivanja zajednice. Drugi primjer su folklorizacija i retraditionalizacija koje su vidljive u posljednjih dvadesetak godina poglavito na različitim festivalima koji se bave pričanjem priča i prikazima mitskih bića, pa i krsnika i štriga, u svrhu očuvanja kulturne baštine i turističke ponude.

U "Zaključku" Šešo zaokružuje priču o krsniku kao fenomenu koji je zajednica stvorila i dala mu život kako bi on mogao čuvati život zajednice. Napominje još jednom da, za razliku od mnogih sličnih magijskih praktičara u Europi, krsnici nisu demonizirani tijekom ranonovovjekovnih suđenja za magijske zločine i progona vještica, već su opstali kao benevolentni iscjelitelji. Kako nema dokaza da su krsnici završili na optuženičkoj klupi, stoga Šešo smatra da su ih njihove zajednice štatile. Tek od 19. stoljeća, nakon što su progoni prestali, zajednice počinju pričati etnografima o svojim zaštitnicima. Sa suvremenim dobom nestali su brojni tradicijski elementi vjerovanja o njima, a oni koji su preostali uglavnom su poznati kao istaknuti pučki iscjelitelji.

Ova knjige Luke Šeše jedinstveno je djelo koje je na jednome mjestu okupilo sva saznanja o fenomenu krsnika u posljednja četiri stoljeća. Šešo nudi multiperspektivnost, analizu izvora i zapisa vjerovanja s različitih područja, ali i raspravlja o prethodnim zaključcima. Između ostalog, nastavlja se na višedesetljetna istraživanja Maje Bošković-Stulli, koja je usmjerila velik dio svoga istraživačkog rada na istarske predaje i vjerovanja u krsnike te otvorila mnoga pitanja o kojima Šešo raspravlja u ovoj knjizi. No, za razliku od njezinih radova, nudi i suvremenija promišljanja o razlikama u vjerovanjima u krsnike kao mitska bića u starijem sloju, u krsnike u novijem sloju, ali i o budućnosti vjerovanja kroz prizmu suvremene popularne kulture i *mitskih* festivala koji također koriste te narative u suvremene pripovjedne svrhe, s ciljem zabave i poučavanja o bogatoj hrvatskoj nematerijalnoj baštini. Iz svih ovih razloga knjiga Luke Šeše *Krsnik između mita i zbilje: kulturnoantropološke strukture jednog tradicijskog vjerovanja* svakako je knjiga za policu i radni stol svakoga etnologa, antropologa i povjesničara religije koji se bavi vjerovanjima na hrvatskom povijesnom prostoru.

Deniver Vukelić

Ivo Jardas, *Iz tradicijske kulture zapadne Kastavštine*, Udruga Čakavski senjali, Rijeka 2022., 176 str.

Prošle je, 2022. godine, pod uredničkom palicom naše poznate i vrsne etnologinje dr. sc. Lidije Nikočević, Udruga čakavski senjali iz Kastva objavila knjigu *Iz tradicijske kulture zapadne Kastavštine*. Riječ je o vrlo zanimljivom djelu kojim je široj publici omogućen pristup dosad neobjavljenom i gotovo zaboravljenom rukopisu Ive Jardasa iz sredine prošlog stoljeća (1947. – 1951.) koji se čuva u HAZU-u u Zagrebu. Jardasov je rukopis nadopunjen i korigiran, kako urednica navodi, od "strane dragocjenih ljudi koji se aktivno bave tradicijskim osobitostima vlastitog kraja, sakupljajući građu i pišući o njemu" (Miljenko Ujčić, Vesna Matetić, Milovan Matetić, Roberto Žigulić i Arsen Jardas). Ova tvrdo uvezana knjiga ima 176 stranica te sadrži tridesetak vrijednih fotografija koje je Ivo Jardas snimio tijekom svog istraživanja i prikupljanja građe.

Na početku, u prvom poglavlju “Višestrane interpretacije Jardasova teksta o Brgudu, Pužima i Zvonečoj kao rezultat zajedničkog iščitavanja” urednica kontekstualizira Jardasov etnografski rad i objašnjava svoj metodološko-urednički pothvat (str. 9–16). Slijedi uvodni tekst Miljenka Ujčića, vrsnog poznavatelja prošlosti svog sela, koji je prepisao i bilješkama nadopunio dio Jardasova teksta vezanog za Brgud: Županija Brgud (str. 20–61). Potom, Vesna Matetić, dugogodišnja prosvjetna i društveno aktivna djelatnica, također po istom ključu prepisuje i nadopunjuje Jardasov tekst za Županiju Puži (str. 69–89). Za Zvoneću (str. 96–130) isto čini Milovan Matetić, također umirovljeni prosvjetni djelatnik. Valja spomenuti i kako je Miljenkov otac Franjo bio i jedan od informatora samom Jardasu. Nikočević naglašava: “takav, pomalo, neuobičajen, gotovo ‘eksperimentalni’ timski pristup pokazao se vrlo produktivnim: svatko od njih prepisao je dio teksta koji se odnosi na njihovo mjesto, napisao uvodni tekst te uglavnom u bilješkama dopunio što su smatrali potrebnim.” Nadalje, objašnjava kako je “svatko od navedenih suradnika imao i drugačiji pristup tekstu, jer je to odraz njihova shvaćanja važnosti i potencijala izvornog Jardasovog rukopisa. Tako je, primjerice, Miljenko Ujčić smatrao važnim spomenuti širi rodoslovni kontekst, dok je Milovan Matetić osobito pozornost posvetio toponimima. Vesna Matetić je pak koristila Jardasove citate iz Kastavštine da bi objasnila neke manje poznate, odnosno arhaične pojmove. Kao urednica knjige nisam inzistirala na ujednačenosti njihova pristupa jer bi tako njihov profil i interesi bili manje izraženi što bi doista bilo šteta. Napokon, najbolje što se Jardasovu rukopisu može dogoditi jest da ga interpretiraju osobe različitih gledišta”.

U tekstu Jardas vrlo detaljno uranja u tradicijsku kulturu tog kraja, nudeći čitatelju izuzetno zanimljive činjenice o ondašnjem načinu života, o običajima, vjerovanjima, govoru (*Blago, grunti, navadi čez leto na Brgude, va Županije Puži, va Vrhanije, Božič, Vazanj, Ženidba, botrinje, sprogod ...*). Tekst je pisan na dijalektu. Iz teksta je moguće vidjeti sličnosti, ali i razlike u mikrolokalitetima. Zanimljivo je kako su Brgujci birali kumove za krštenje svoje djece. U Velom Brgudu “*Brguljci zamu vavek jenu kumu i jenega kumpara, magari ako imaju 10 dece*”, dok u Malom Brgudu “*oni zamu saki put drugega kumpara*”. U Malom Brgudu su nekad ljudi nakon pogreba priređivali karmine, dok u obližnjem selu Brešca nisu itd.

Valja spomenuti kako je ovaj Jardasov tekst, kao i “Kastavština: građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru”, i “Po grožnjanskom krasu: ljudi, običaji, folklor” napisan prema Radićevoj “Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu”.

Pred kraj knjige nalazi se Jardasov tekst “Ovčarstvo u Lisini na Učki” (str. 135–148), koji je bilješkama nadopunio Roberto Žigulić. Tekst sadrži potpoglavlja vezana uz teme kuhanja mlijeka; sira i skute; blagoslova sira (pridodajem, riječ je o za neke nepoznatom običaju); striženja vune; biljega ili senjala na ovcama; kako su se branili od vukova; života na stanariji; vila uškarica – malika i svaržića. Ovaj tekst tiskan je 1962. godine u *Zborniku za narodni život i običaje*. Kako je gotovo nedostupan širem čitateljstvu, a odnosi se na područje u blizini istraživanih lokaliteta, uklopljen je u ovu knjigu. Tekst nije napisan na standardnom hrvatskom jeziku. Arsen Jardas piše o rodoslovlju obitelji Jardas na lokalnom govoru: “Ivan Jardas – Zvane Matijašev – od kuda je potekao i kamo je zašao”. Cvjetana Miletić donosi rječnik manje poznatih riječi, naslovljen “Ča je ča” (str. 155–165). Sve su riječi u rječniku akcentuirane. Na kraju knjige nalazi se recenzija rukopisa koju je napisao dr. sc. Robert Doričić (str. 169–173).

Etnolozima, povjesničarima, lingvistima i drugim istraživačima kulture i, naravno, svima onima koje tradicijska kultura zanima, ova će knjiga biti pravo otkriće i vrlo vrijedna građa. Zaključio bih da objavom ove knjige slobodno možemo ustvrditi da je “biblija” Kastavštine kompletirana.

Noel Šuran

Od terena do kabineta / Tra ricerca sul campo e studio a tavolino, ur. Marija Stanonik i Han Steenwijk, Libreria Editrice Università di Padova, Padova 2022., 510 str.

Jubilarna monografija posvećena životu i djelu najvećeg slovenskog terenskog jezikoslovca-folklorista, akad. dr. Milka Matičetova (1919. – 2014.), uključuje priloge predstavljene na dvama simpozijima povodom 100. godišnjice njegova rođenja. Prvi simpozij održao se u rujnu 2019. u Slovenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Ljubljani, a drugi u prosincu iste godine na Sveučilištu u Padovi, gdje je Milko Matičetov od 1939. do 1943. godine studirao klasičnu i modernu filologiju.

Simpozij u Ljubljani pod naslovom *Konstituiranje slovenske jezikoslovne folkloristike* bio je namijenjen uvidu u razvoj struke – jezikoslovne folkloristike u Sloveniji. Prilozi 22 sudionika rasvjetljuju slovensku jezikoslovnu folkloristiku od samih začetaka 1951. godine, kada je Institut za slovensku jezikoslovnu folkloristiku s Milkom Matičetovom dobio prvog zaposlenika zaduženog za istraživanje jezikoslovnog folklora, sve do današnjih dana, kada se ova struka razvila u autonomnu znanost sa skupinom istraživača u navedenom Institutu te kao akademski predmet našla svoj put na Sveučilište, gdje ga je 1990-ih uvela dr. sc. Marija Stanonik.

Simpozij na Sveučilištu u Padovi, jednom od najstarijih europskih sveučilišta na kojem je predavao i glasoviti Galileo Galilei, udružen je s proslavom stogodišnjice osnivanja slovenskog sveučilišta u Ljubljani 1919. godine. Naziv susreta bio je *La scienza Slovena in Italia: l'eredità dell' etnologo Milko Matičetov, ex studente dell'Univeristà degli Studi di Padova / Slovenska znanost u Italiji: ostavština etnologa Milka Matičetova, nekadašnjeg studenta Sveučilišta u Padovi*. Trinaest članaka utvrdilo je Milka Matičetova kao značajnog, uglednog i zaslužnog istraživača jezika i usmene predaje na alpskim i sredozemnim prostorima.

Na dvama susretima bilo je ukupno 35 sudionika iz Slovenije, Italije, Austrije, Hrvatske i Poljske, a od kojih su neki sudjelovali na oba simpozija. Pozivu za predaju članka za zajedničku jubilarnu monografiju odazvala se većina. Knjigu su uredili akad. dr. sc. Marija Stanonik, inicijatorica i organizatorica susreta u Ljubljani, te prof. dr. sc. Han Steenwijk, koji je stručnjake okupio u Padovi. Urednici su ujedno suautori uvodnika te autori vlastitih priloga. Trideset znanstvenih i stručnih priloga razvrstali su u četiri sadržajne cjeline.

Prvo poglavlje "Rezija, rezijanski jezik i tersko narječje" prvenstveno je namijenjeno jezikoslovnim aspektima i narječjima s kojima se Milko Matičetov susretao u svom terenskom radu. Rosanna Benacchio pisala je o njemačkim, prvenstveno glagolskim posuđenicama u rezijanskom jeziku; Malinka Pila pobliže se bavi Matičetovovim zapisom oblikâ rezijanskog gramatičkog futura; Han Steenwijk govori o povijesnom fonološkom razvoju rezijanskog jezika kroz njemačke posuđenice u spomenutom narječju; Matej Šekli obrađuje obiteljska imena i kućne adrese u naselju Solbica/Stolvizza u Reziji; Danila Zuljan Kumar analizira leksik semantičkog polja voćnjak, polje i vrt terskog narječja u selu Subid/Subit u Beneškoj Sloveniji; Marjanka Ban predstavlja poeziju Silvine Paletti iz Rezije i zasluge Milka Matičetova za uključivanje rezijanskog jezika u slovensku književnost.

Drugo poglavlje “Život i djelo Milka Matičetova” otvara članak Marka Snoja o prezimenu Ukmar, prvotnom službenom prezimenu Milka Matičetova; Marija Stanonik predstavlja Milka Matičetova kao velikog terenskog jezikoslovca-folklorista koji je detektirao repertoare brojnih slovenskih pripovjedača i njima dokazao kako je pripovijedanje u narječju umjetnost riječi koja nije ništa manje vrijedna od književnosti; Andreja Žele komentira građu na rubu Krasa, rezultat organiziranog umrežavanja i prikupljačke aktivnosti. Marjeta Pisk opisuje Matičetovove pobude za prikupljanje pjesničke građe još za najranijih dačkih dana provedenih u goriškom sjemeništu. Polona Liberšar predstavlja završne radove iz slovenistike nastale na padovanskom sveučilištu; Irena Uršič na temelju osobnog dnevnika Milka Matičetova komentira njegova razmišljanja u kompleksnim ratnim okolnostima etnički i religijski konfliktnog prostora, u društvu intelektualne mladeži, u ulozi Slovenca i talijanskog državljanina. Barbara Ivančič Kutin detaljno predstavlja prve Matičetovove terenske obilaske na području Beneške Slovenije – u Terskoj dolini i Reziji između 1938. i 1940. godine, građu koju je ondje dokumentirao i njegovu refleksiju o jezičnim i kulturnim uvjetima na tom području. Članak Monike Kropelj Telban fokusira se na bogatu riznicu terenskih zapisa pripovjedne predaje, koju je Milko Matičetov dokumentirao širom slovenskog etničkog prostora, najviše u Reziji, te se bavi pitanjem kako tu građu – koju zasad nalazimo u terenskim knjigama i na magnetofonskim vrpcama – vratiti ljudima, valorizirati i smjestiti na zemljovid nematerijalne kulturne baštine. Saša Babič predstavlja folklorne obrasce (poslovice, zagonetke, molitve, kletve, zagovore) koje nalazimo među terenskom građom Milka Matičetova; Karin Marc obrađuje metaforički jezik u njegovim znanstvenim priložima. Posljednji članak posvećen je proučavanju cvrčaka, u što se tada već umirovljeni Matičetov upustio svojom omiljenom povijesno-geografskom metodologijom – o terminologiji, mitologiji i prisutnosti cvrčaka u umjetnosti, prvenstveno poeziji na sredozemnom području.

Treće poglavlje “Plodovi znanstvenog rada Milka Matičetova u Reziji i drugdje u dijaspori” uključuje 6 priloga. Martina Piko Rustia predstavlja Matičetovov doprinos istraživanju pripovijedanja u Koruškoj; Liljana Marks opisuje profesionalnu suradnju te osobne veze dvoje najvećih folklorista u Sloveniji i Hrvatskoj druge polovice 20. stoljeća – Milka Matičetova i Maje Bošković-Stulli. Roberto Dapit prisjeća se svog mentora i njihovih rasprava o pitanjima jezično-kulturne problematike u Reziji i u odnosu na ostatak slovenske zajednice u Italiji: kulturno-društvena stvarnost s vremenom se neprestano mijenja i stoga su potrebne paralelne prezentacije i definicije, kako iz jezičnog tako i iz šireg kulturnog aspekta. Viljena Devetak naglašava značaj proučavanja jezikoslovnog folkloru, običajâ i tradicije u talijanskim školama u kojima se uči slovenski; Živa Gruđen opisuje aktivnosti vezane za narječje i lokalnu predaju u dvojezičnom vrtiću i školi u Špetru; dok Luisa Negro iznosi povijest i precizira misiju Muzeja naroda Rezije, u kojem značajno mjesto također zauzima djelo Milka Matičetova.

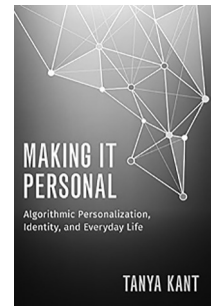
Posljednje, četvrto poglavlje naslovljeno je “Jezikoslovni folklor i književnost u drugim slovenskim krajevima i svijetu”. Herta Maurer-Lausegger predstavlja opus korušskog samoukog pisca Andreja Šustera Drabosnjaka (1768. – 1825.); Manja Miklavc upoznaje nas sa zaključcima o dječjem jezikoslovnom folkloru na slovenskoj i austrijskoj strani Koruške te njegovu značaj; Mirjam Mencej obrađuje pripovjedačice i pripovjedače priča o čarobnjaštvu (vješticiarstvu) i njihove repertoare; Breda Vidmar Mandič navodi razmatranja žanrovskih kategorija povijesnog folklornog pripovijedanja; Maruša Stoklasa Drečnik predstavlja jezikoslovni folklor i književnost u Zasavlju; Anja Štefan opisuje utjecaj suradnje s Milkom Matičetovom na njezin vlastiti pripovjedački put i poglede na reprodukciju folklorne građe; Andreja Bizjak analizira žanrovsku strukturu 818 jedinica folklorne građe koje je dokumentirala kod 42 slovenskih iseljenika u SAD-u; Magdalena K. Kargul uspoređuje prostor (topos gostionice) u slovenskim i poljskim legendama o Kristu i sv. Petru.

Monografija posvećena životu i prvenstveno djelu akad. dr. sc. Milka Matičetova povodom stogodišnjice njegova rođenja ulazi, dakle, u vrlo različita, no isprepletena filološka područja

i potpodručja u kojima je djelovao i istraživao: od folkloristike, dijalektologije, etnolingvistike i etimologije, uvijek polazeći od vlastita terenskog iskustva. Sudionici opisuju, komentiraju, problemski analiziraju i raskrivaju mnoge dosad još nevalorizirane aspekte njegova djelovanja i otvaraju nova pitanja, čime ukazuju na mogućnosti daljnjeg produblivanja i nadogradnje njegova djela. Ova je monografija raznovrstan pogled na istraživačku aktivnost Milka Matičetova, čiji rezultati ne nude samo podlogu već i izazov djelovanju sadašnjih i budućih istraživača u navedenim područjima.

Barbara Ivančić Kutin

Tanya Kant, Making it Personal. Algorithmic Personalization, Identity, and Everyday Life, Oxford University Press, Oxford 2020., 253 str.

Vjerojatno ste do danas već potpuno normalizirali i prihvatili činjenicu da vam sa svakim otvaranjem interneta iskaču reklame, vijesti i informacije na temu koju ste upravo pretraživali ili o kojoj ste baš maloprije razgovarali s nekim. Našalit ćete se da vas očito prisluškuju, da netko prati vaše aktivnosti i odmahnuti rukom jer ionako po tom pitanju ne možete ništa učiniti. Možda vam je zapeo za oko dokumentarac *The Social Dilema* iz 2020. godine u režiji Jeffa Orlowskog pa su vam čak i jasni mehanizmi koji djeluju u virtualnoj pozadini naših života i omogućuju da se osjećamo praćeni, prisluškivani, važni. O tim mehanizmima koji se skrivaju iza pojma “individualizirano korisničko iskustvo” i kako su nam se polako uvukli u život (da ne kažem u kuće, stanove i privatni prostor) u knjizi *Making it Personal: Algorithmic Personalization, Identity, and Everyday Life* piše Tanya Kant. Na nešto manje od tristo stranica i kroz šest poglavlja Kant opisuje kako je došlo do nastanka naših novih, algoritamskih septava i koje ključne probleme pritom generiraju algoritmi.

Gotovo je nemoguće otvoriti neku mrežnu stranicu, a da se pritom ne traži pristanak za upotrebu kolačića, koja najprije znači oblikovanje algoritamskog ja korisnika interneta, njegova profila kroz sadržaje koje prati, a zatim i personalizaciju i prilagodbu sadržaja koje će mu računalni algoritam nuditi kao zanimljive i važne. Drugim riječima, od korisnika se interneta očekuje da se podvrgnu praćenju svojih svakodnevnih navika i kretanja u zamjenu za besplatne, praktične i personalizirane usluge. No, kako primjećuje Kant, tu se ne radi o gesti “dobre volje” mrežnih poslužitelja. Korisnički podaci koje ustupamo u zamjenu za informacije na mrežnim stranicama pokretački su ekonomski resurs suvremene i “slobodne” mreže.

U uvodnom poglavlju Tanya Kant upozorava na to da problem oko prikupljanja osobnih podataka ne potiče samo propitivanje privatnosti. Podaci se sakupljaju kako bi se predvidjela ponašanja korisnika, da bi se upoznali neki dijelovi identiteta korisnika kako bi se djelovalo na

njegova iskustva s internetom ili protiv njih. Dakle, podaci se ne koriste tek u svrhu oglašavanja, utjecaj personalizacije ide mnogo dublje – algoritmi za korisnika stvaraju balon informacija za koje pretpostavljaju da će njemu biti zanimljive i korisne, uskraćujući mu pritom mnoge druge informacije iz realnog svijeta što ima mnoštvo implikacija za one koji se susreću s personalizacijom. Razlog nelagode koju imaju mnogi korisnici interneta je činjenica da algoritam ima autonomnu moć da preuredi i preinači korisnička mrežna iskustva umjesto korisnika. Kant smatra da intervenirajući i preoblikujući svakodnevna iskustva korisnika, algoritamska personalizacija prožima sustav snagom da sukonstituira korisničko iskustvo, identitet i sebstvo u performativnom smislu.

Brojne su i sociokulturne implikacije personalizacije interneta. Tanya Kant navodi teoriju filtriranih mrežnih balončića po kojoj algoritamska personalizacija stvara različite ishode za korisnike ovisno o kontekstu. To ne utječe samo na svjetonazore korisnika nego i na njihove vlastite identitete koji se formiraju u skladu s logikom neoliberalnog kapitalizma. Algoritamsko predviđanje identiteta korisnika koje je temelj za isporuku “personaliziranih” iskustava sve se više kritički definira kao proces konstitucije subjektivnosti stvarajući “algoritamske identitete”. Ti novi identiteti koje stvaraju algoritmi razlog su zašto moramo propitivati pitanja autonomije, identiteta i digitalne svakodnevice, zaključuje se na kraju prvog poglavlja.

U drugom poglavlju “Nagon za personalizacijom” Kant opisuje razvoj interneta od mjesta slobode i anonimnosti do mjesta gdje se prati i bilježi svaki klik mišem i daje pregled suvremenih sustava personalizacije, obraćajući posebnu pozornost na sukonstitucionalni odnos stvoren između “korisnika” i “sustava” u komercijalnoj potrazi za “spoznajom” namjere korisnika. Kroz razvoj kolačića u kasnim 1990-ima, u kombinaciji s tržišnim modelom koji je favorizirao ciljano oglašavanje, počinje se pojavljivati suvremena mrežna ekonomija u kojoj je temeljna svrha algoritamske personalizacije monetizacija. Ta ekonomija ne koristi tradicionalne varijable podataka kao što su dob, spol, etnička pripadnost i sl. kako bi razlučila demografske kvalitete skupina pojedinaca, jer to postaje irelevantno. Ono što je nekoć predstavljalo publiku, “tko” koje je u prošlosti bilo interesantno marketingu, danas je zamijenjeno korelacijama između (vjerojatnih) obrazaca ponašanja. Te korelacije, koje objašnjavaju naše ponašanje i omogućuju predviđanje, naši su algoritamski identiteti koji su stvoreni iz ekonomskih razloga, kako bi bili profitabilni. Kao što opisuje Kant, “osoba” koja se prati u biti je rastavljena na izbor varijabli podataka. [...] mi više nismo ‘pojedinci’ unutar sustava, već apstraktne i algoritamski upravljive konstelacije podataka”. Krajnji problem toga je što algoritmi na osnovi personalizacije donose odluke u mrežnom prostoru umjesto korisnika samih (algoritmi odlučuju što korisnik vidi, kojim uslugama korisnik ima pristup i kako se informacije o svijetu, kao i sam korisnik, prezentiraju na internetu), čime se ugrožava autonomija slobode (mrežnog) suverenog ja, postulira Kant.

U trećem poglavlju “Me, Myself and the Algorhitm” Kant nudi pregled teorija identiteta i promjena do kojih je došlo u promišljanju identiteta nastankom interneta. Profili na mreži nisu samo odraz korisnikova sebstva nego i konstituiraju sebstvo koje naizgled samo predstavljaju, što su primijetili brojni istraživači. Ažuriranja statusa, Tweetovi ili nove profilne fotografije i profilni izrazi korisnika ne funkcioniraju samo kao markeri ukusa i preferencija koji informiraju druge korisnike interneta o tome kakav bi “mogao biti” identitet korisnika čiji profil gledamo. Umjesto toga, svi ti izrazi identiteta aktivno proizvode to kako korisnici vide jedni druge, kako vide sami sebe i kako su materijalno konstituirani u svijetu. O tome detaljnije autorica piše u sljedeća tri poglavlja koja na temelju intervjua i etnografske analize otkrivaju kako algoritamska personalizacija stvara nove oblike epistemičke neizvjesnosti, borbe za autonomiju i performativnog razumijevanja sebe. Tako je u četvrtom poglavlju fokus na pretraživaču Ghostery, na strategijama koje korisnici koriste kod razmjene svojih osobnih podataka za informacije i borbama za osobnu privatnost u kontekstu algoritamske personalizacije. Ghostery je bespla-

tan alat za zaštitu privatnosti koji prikazuje i blokira treće strane koje prate kretanje korisnika mrežom. U nekim slučajevima nije moguće blokirati treće strane, no i tada Ghostery barem "čini eksplicitnim položaj korisnika kao 'pružatelja podataka' komercijalnim internetskim platformama". To donekle umanjuje zabrinutost korisnika u vezi kontrole nad njihovim mrežnim i osobnim podacima – naime, korisnici Ghosteryja smatraju da imaju kontrolu nad podacima koje daju trećim stranama i to im daje osjećaj autonomije. No, radi se upravo samo o osjećaju, lažnom osjećaju sigurnosti, u nastavku poglavlja pojašnjava Kant, dok stvarna kontrola dijeljenja informacija o korisnicima zapravo izostaje, ostavljajući ih u stanju "epistemičke tjeskobe". Iako svjesni da nemaju kontrolu nad dijeljenjem informacija koje ih se tiču, korisnici s kojima je razgovarala Kant i dalje koriste Ghostery kao vrstu otpora i kao svoju malu taktiku ometanja velikih korporacija u prikupljanju informacija. Na kraju poglavlja Kant zaključuje da tjeskoba koju stvara algoritamska personalizacija nije samo epistemička – u smislu da korisnici ne mogu "znati" koji se podaci o njima prikupljaju. Tjeskoba se pojavljuje i kao ontološka briga jer algoritamska personalizacija koja nastaje praćenjem i prikupljanjem informacija o korisniku može profilirati nečiju osobnost na pogrešan način ili na način suprotan volji korisnika, a time narušiti i korisnikov osjećaj sepstva.

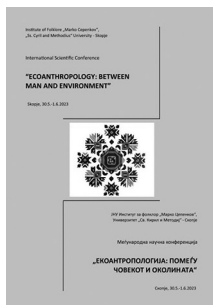
U petom poglavlju Kant se fokusira na algoritamske prakse personalizacije koje kroz aktivnosti "autopostinga" imaju moć ispisivanja novog sepstva (Kant govori o procesu (*re*)writing the self, što je teško prevesti u hrvatski jezik, a da se zadrži izvorni smisao). *Re-writing* se događa kada, na primjer, Facebookove aplikacije trećih strana, odnosno komercijalne aplikacije kao što su Spotify, Candy Crush ili MapMyRun mogu automatski objavljivati ažuriranja statusa u ime korisnika na Facebook News Feedu tog korisnika. Kant smatra da društveni mediji omogućuju performativno artikuliranje sepstva, pa autoposting postaje problematičan utoliko što kod autopostinga algoritmi postaju aktivni sustvaraoci sepstva korisnika bez njegova znanja, a možda i protiv njegove volje. Kant navodi brojne primjere naoko bezazlenih autopostova koji izazivaju nelagodu kod korisnika – kada Spotify "cinka" svima nečiji glazbeni ukus do toga da čak tjeraju korisnike na promjenu glazbenog ukusa da bi on bio u skladu sa zamišljenom idealnom slikom sebe. Drugim riječima, umjesto da omogućuje slobodu, eksperimentiranje i istraživanje, čime se internet na svojim počecima dičio, autoposting dovodi do samoregulacije i autocenzure korisnika koji su pod stalnim pritiskom kakvu će sliku stvoriti o sebi na društvenim mrežama, a ponekad sliku o njima, i to drugačiju nego što bi oni htjeli, stvara algoritam. S obzirom na to da korisnici često nemaju mogućnost provođenja višestrukih identiteta na istoj platformi, oni običavaju za različite životne situacije koristiti različite aplikacije, zaključuje Kant, i kao primjer navodi korisnicu koja koristi Twitter za poslovnu komunikaciju, a Facebook za privatno vrijeme.

U šestom poglavlju nazvanom "Potvrđivanje sebe putem Googlea" istražuju se prediktivne moći aplikacije poznate kao Google Now i njezina digitalnog osobnog asistenta kako bi se opravdalo (ili ne) povjerenje koje korisnici imaju u spomenutu aplikaciju. Google Now trebao bi nuditi algoritamski izvedene prijedloge koji se automatski isporučuju korisniku u skladu s njegovim potrebama tijekom dana, a da korisnik pritom ne mora unijeti naredbu ili upit za pretraživanje. Kako bi to postigao, kao i druge algoritamske tehnologije personalizacije, Google mora prikupljati i obrađivati korisničke podatke za koje se smatra da upućuju na korisničke preferencije, životni stil i identitet. Stoga bi se očekivalo da će personalizacija koju izrađuje Google na osnovi korisničkih podataka biti dovoljno precizna da pruži zaista korisne informacije korisnicima, kao što je aplikacija najavljivala. No ispostavlja se da je ona zapravo duboko neosobna jer je Google pretraživanje izgrađeno na dominantnim ideologijama rase, spola i klase što znači da Googleovi rezultati pretraživanja nastavljaju marginalizirati pojedine društvene subjektivnosti dok podržavaju "idealnog korisnika" kao muškarca, bijelca i usmjerenog na SAD. Pa zapravo pretpostavljajući homogeni i normativnu poziciju subjekta, Google više konstruira

ideju o tome kako bi život korisnika trebao izgledati nego što je sposoban zaista se uživjeti u lik i potrebe određenog korisnika i biti mu koristan asistent kroz dan.

Potaknuta činjenicom da je Google iz većine svojih materijala obrisao pojam “personalizirano pretraživanje” i jednostavno ga nazvao “pretraživanje”, u “Zaključku” Kant navodi neke buduće smjernice za algoritamsku personalizaciju. Upozorava da je tim činom algoritamsko predviđanje korisnika naturalizirano, a “razumijevanje” algoritma postaje manje važno od pregovaranja o intervencijama algoritamske personalizacije u svakodnevni život. Korisnici nisu ravnodušni kada se radi o korištenju osobnih podataka, nego bi se prije moglo reći da osjećaju epistemičku anksioznost kada je u pitanju ekonomija osobnih podataka. Stoga granicu između ravnodušnosti i svjesnosti ne treba promatrati u binarnom smislu: iako su korisnici svjesni da ih se prati, pojedinosti o tome kako, kada i zašto su praćeni stvaraju epistemičku neizvjesnost kojom se upravlja kroz mnoštvo situiranih odgovora, zaključuje autorica. Epistemička neizvjesnost neće se razriješiti jednostavnim povećanjem pristupa znanju o praćenju trećih strana, već upravo suprotno. U istraživanju koje je provodila Kant pokazalo se da što je korisnik interneta bio upućeniji u politiku razmjene osobnih podataka za informacije, osjećao se manje sposobnim zadržati kontrolu nad njima. S obzirom na to da je u pozadini personalizacije komercijalni interes, potrebno je kritički razmatrati načine kako “korisnici pregovaraju, razumiju i zapleteni su (u) prakse personalizacije ako želimo razumjeti što diskurzivno naturalizirani anticipacijski sustavi rade korisnicima koje anticipiraju”, a težnja za personalizacijom zahtijeva “pregovore za autonomiju, identitet i proizvodnju epistemičkog znanja”, zaključuje Kant.

Sanja Đurin

International Conference “Ecoanthropology. Between Man and Environment”, Institute of Folklore “Marko Cepenkov”, “Ss. Cyril and Methodius” University in Skopje, 30 May to 1 June 2023

From 30 May to 1 June 2023, the Institute of Folklore “Marko Cepenkov”, “Ss. Cyril and Methodius” University in Skopje organized the International Conference “Ecoanthropology: Between Man and Environment”.² The Organizing Committee (Lidija Stojanović, Institute of Folklore “Marko Cepenkov”, Skopje, Suzana Marjanić, Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb, Goran Đurđević, Beiwai College at Beijing Foreign Studies University (BFSU),

² This event was part of the research project “Memory and Eco-cosmos”, realized within the framework of the Institute of Folklore “Marko Cepenkov”, financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of North Macedonia in accordance with the decision on financing scientific research projects no. 15-15533/2 of 3 November 2021.

China, Kristina Dimovska, Institute of Folklore “Marko Cepenkov”, Skopje, Emilija Apostolova – Čalovska, Institute of Folklore “Marko Cepenkov”, Skopje, and Andžela Gruber, Secretary), provided an intensive and stimulating academic atmosphere centering on a number of topics raised during the three-day meeting.

Two intellectual turns are relevant in Southeast Europe: the first is posthumanism – a move to decenter the liberal human subject in relation to other machines, objects and systems, and the second – a growing dissatisfaction and doubt about the accuracy and public appeal of stories of nature’s decline under the impact of modern societies.

This year’s international conference organized by the Institute of Folklore “Marko Cepenkov” discussed both positions through approaches offered by ecological anthropology, derived from environmental anthropology and cultural ecology. Studies in the discipline are concerned with ethnoecologies of indigenous populations. Long-term ecological knowledge of an indigenous group can provide valuable insight into adaptation strategies and dynamics between culturally important species and humans. Posthumanism rejects various assumptions of human dogma (anthropological, political, scientific), trying to change the nature of thinking about what it means to be human. This requires not only the decentering of humans in several discourses (evolutionary, ecological, technological), but also the examination of these discourses with the aim of revealing the inherent humanistic, normative notions of humanity. On the other hand, the practices and increasing challenges in the implementation of sustainable development goals could be analyzed in the context of contemporary everyday life. This conference is of note because it is the first scholarly meeting dedicated to ecoanthropology in Macedonia. In this way, folkloristics, cultural anthropology, and ethnology are raised to a higher level of theoretical, methodological, and empirical (conceptual) knowledge. We are especially grateful to our colleagues, Goran Đurđević and Suzana Marjanić, for fruitful cooperation.

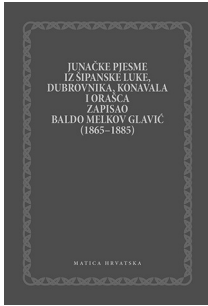
Around 40 participants from China, Croatia, Poland, Serbia, Slovenia, the United Kingdom and the Republic of North Macedonia exhibited a keen interest in the conference, discussing exciting topics and intertwined research areas, all connected to the main theme of the conference.

Two keynote lectures were part of the program: 1. Prof. Bojan Baskar (Ethnology and Cultural Anthropology Department, University of Ljubljana) entitled: Opening the Humanities to Non-Humans, and 2. Prof. Martina Topić (Leeds Beckett University, London, United Kingdom) entitled: Why we need Ecofeminism?

A contemporary lifestyle creates new perspectives in various disciplines such as folkloristics and other related humanities. Interrelations between humans and their environment have always played an important role in human history. Today they are often viewed as problematic and vulnerable. Apart from global climate change and the loss of biodiversity, regional degradation phenomena and resource scarcity also contribute to fundamental changes in living conditions.

The main goal of this international conference dedicated to ecoanthropology was to connect prominent international prominent researchers and young scholars, facilitate productive discussions, and thus, to provide M.A. and Ph.D. students of folkloristics (IFMC, Skopje) with a specialized and critical understanding of different approaches to recent anthropological human-environment research. The three-day program was divided into eight sessions connected to the following topics: ecosophy, ecofolkloristics, environmental esthetics, the human–non-human relationship (human-animal relations), ecocriticism and history, econarration, ecocinema, etc. The ontological turn and challenges of trans- and posthumanism were the main focus of discussions during the intensive three-day cooperation between conference participants and the audience.

Lidija Stojanović

**Junačke pjesme iz Šipanske Luke,
Dubrovnika, Konavala i Orašca zapisao
Baldo Melkov Glavić (1865–1885),
prir. Tanja Perić-Polonijo, Klementina
Batina i Katarina Dimšić, Matica
hrvatska, Zagreb 2022., 1022 str.**

Prvi poticaj na opsežnije sakupljanje usmenoknjiževnoga blaga uputio je svojom okružnicom 1813. godine zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, no koncepcijski osmišljeno i organizirano prikupljanje hrvatske usmene književnosti započinje od ilirskoga pokreta. Nakon Vrhovčeva poziva, kojemu su se odazvali župnici i svećenici, uslijedilo je nekoliko poticaja na prikupljanje folklorne građe. Značajnu ulogu u organiziranom prikupljanju, obradi i objavljivanju usmenoknjiževne građe imala je Matica hrvatska, koja je 1877. godine u *Vijencu* objavila *Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama*. Sastavio ga je Tadija Smičiklas, a jedan od osnovnih naputaka za terenske sakupljače odnosio se na vjerno bilježenje pjesama, precizno navođenje podataka o kazivačima i lokalitetima. Pozivu su se odazvali mnogi, a rukopisni korpus koji je temeljem poziva prikupljen sadržava 258 rukopisnih zbirki iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Prikupljene zbirke temelj su znamenitoj desetosveščanoj Matičinoj antologiji *Hrvatske narodne pjesme* (1896–1942), čiji je 11. svezak *Hrvatske narodne pjesme kajkavske* objavljen 1850. godine.

Projekt objavljivanja hrvatskih usmenih pjesama trajna je i organizirana Matičina aktivnost, a stotinu godina nakon objavljivanja prve knjige *Hrvatskih narodnih pjesama* (1986), Matica hrvatska u suradnji s Institutom za etnologiju i folkloristiku i Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti pokreće ediciju *Hrvatske narodne pjesme: rukopisna baština*. Prva knjiga objavljena unutar edicije bila je rukopisna zbirka Andre Murata *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu* (1996). Dosad su, uz Murata, objavljeni zapisi Frana Mikuličića (*Narodne pjesme iz Hrvatskog primorja, Bakra, Novog vinodolskog i Krasice*, 2007), Đure Kamenara (*Narodne pjesme, pripoviedke, poslovice i zagonetke*, 2013) te Filipa Banića (*Narodne pjesme iz Donjeg Doca, Srijana i Biska (Poljica)*, 2015).

Posljednja, peta knjiga Matičine biblioteke objavljena je 2022. godine i donosi zapise svećenika i Matičina sakupljača usmenih pjesama s područja Dalmacije i Hercegovine Balda Melkova Glavića. Glavić je bio jedan od prvih Matičinih suradnika koji se odazvao *Pozivu za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama*. Svoje je rukopise Matici hrvatskoj predao 1886. godine i njegova je rukopisna zbirka ujedno najopsežnija zbirka usmenih pjesama u Matičinu korpusu. Čuva se u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU (sign. MH 31, MH 58, MH 179a–i, MH 138) te u prijepisu u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Glavićevi su rukopisi žanrovski raznovrsni, a prema njegovoj klasifikaciji sadrže junačke epske pjesme (muške), narodne satire, bugarsčice, lirske (ženske) pjesme (kršćanske, turske, djevojačke), kolende, molitve, počasnice, uspavanke, svatovske pjesme, igre i zagonetke.

Manji dio pjesmama iz rukopisne ostavštine Balda Melkova Glavića objavljen je u otisnutim antologijama, a najviše, njih 80-ak, u *Hrvatskim narodnim pjesmama* (I–X). U ediciji *Hrvatske narodne pjesme* Matica hrvatska kritički objavljuje prvi dio Glavićeva rukopisa sa 122 junačke pjesme (rukopisi MH 179 a, b i c), dok će ostatak rukopisne ostavštine biti objavljen u dvjema knjigama koje će uslijediti.

Knjigu su za kritičko izdanje priredile Tanja Perić-Polonijo (priređivačica Muratove i Mikuličičeve te supriređivačica Baničeve zbirke), Klementina Batina i Katarina Dimšić. Uvodnu studiju naslovljenu "Uvod u čitanje *Narodnih pjesama Balda Melkova Glavića (1865–1885)*" napisala je Klementina Batina. U njoj autorica postavlja djelovanje Balda Glavića u kontekst Matičinih prikupljanja usmenih pjesama, osobito onih dubrovačko-dalmatinske provenijencije, donosi važne informacije o Matičinoj izdavačkoj politici i projektu organiziranoga prikupljanja usmenoknjiževnoga blaga, поближе upoznaje čitatelja s djelovanjem Balda Melkova Glavića i njegovom opsežnom rukopisnom ostavštinom, te donosi opaske uz kritičko izdanje rukopisne građe. Uz uvodnu studiju knjiga donosi "Rječnik manje poznatih izraza", Glavićev izvorni imenik osoba koje su kazivale pjesme (*Imenik osoba, koje kazaše, i onijeh, od kojijeh čuše pjesme*) te popis lokaliteta (*Alfabetски popis mjesta odakle su rodом pojedini pjevači*) i kazalo. *Imenik* i popis lokaliteta, kako ih je donio Glavić, otkrivaju neke iznimno vrijedne podatke o kazivačima, njihovoj rodnoj zastupljenosti, pamćenju pjesama i njihovu tradiranju. Tako vidimo veliku zastupljenost otočkih kazivačica i kazivača, osobito Luke na Šipanu, iz koje je i sam zapisivač. U Glavićevoj zbirci potvrđuje se, kao i u ranije objavljenoj Muratovoj, iznimno uspješno žensko kazivanje junačkih pjesama. O kazivačici Anici Begin, koja mu je ispjevala čak 79 junačkih pjesama, Glavić donosi opširniju bilješku iz koje saznajemo da je bila nepismena seljanka iz Šipanske Luke, ali "vrlo darovita i pravo čudo od ljučke pameti". Još će jednu opširniju bilješku vezati uz ime Guste Agačića, slijepoga guslara koji mu je kazivao velik broj pjesama, između ostaloga i 43 junačke.

Uz svaku od 122 pjesme otisnute u zbirci Glavić je naveo podatke o kazivaču ili kazivačici te lokalitetu zapisa. Junačke pjesme objavljene u ovom izdanju kazivali su i muški i ženski kazivači. Većina je pjesama iz Dubrovnika (60) i Luke na Šipanu (34), zatim Konavala (17), Orašca (9) te po jedna iz Gruža i Makarskoga primorja.

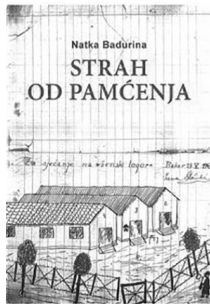
Ovdje objavljene junačke pjesme sadrže prepoznatljivo epsku tematsko-motivsku okosnicu: junačka ženidba, utamničeni junak, osveta i junačka smrt, okupljene su često oko znanih junaka Senjana, Marka Kraljevića (u Glavićevoj rukopisnoj zbirci 17 je pjesama iz ciklusa o Kraljeviću Marku), Sibirjanina Janka i dr., ali realizacija nije uvijek epska nego lirsko-epska, što se osjeti i u tonu pjesama i njihovoj baladesknoj stilizaciji. Dobro to ilustrira prva pjesma u knjizi naslova *Smrt Grgura Senjanina i sestre mu Marge* (kazivala Mare Fortunić iz Luke na Šipanu). Riječ je o varijanti pjesme koju je Andri Muratu kazivala Kate Murat, a koja se kao prva nalazi i u Muratovoj zbirci (*Nakić Grgur i sestra mu*). Pjesma u epski okvir (ranjavanje i junačka smrt u gori) smješta intimnu temu obitelji te fokus premješta s umirućega junaka na sestru. Epski se svijet sužava i zaustavlja na intimnom odnosu brata i sestre u kojem se zrcali problematika doma kao osnovna baladna preokupacija. I brat i sestra umiru u gori – Grgur nevoljko kao ranjeni junak, dok sestra smrt odabire i pasivno joj se prepušta jer joj je s bratovom smrću oduzeta mogućnost realizacije doma: *Pa se sama sobom razgovara. / "Da ja Senju pođem bijelome, / da odnesem Grgureve ruke, / a kome ću jedna Marge doći, / strini mojoj koja će me jednu, / koja će me jednu prikarati, / prikarati jutrom i večerom, / da je Grgur s mene poginuo? / Neka dođe na večeru vuče, / da večera Grgureve ruke, / nek nuz ruke večera i mene."*

Među pjesmama o Kraljeviću Marku, u kojima je Marko portretiran kao epski junak s naglaskom na izdaji, junačkoj osveti, utamničenju i izbavljenju, također prepoznajemo i one u kojima se fokus s epske događajnosti pomiče prema lirskome, ljudskome i individualnome otkrivajući junaka u njegovim slabostima (npr. *Marko Kraljević i sestrić mu Marijan*), dok se u pjesmi *Marko Kraljević i vila* obrađuje mitološka tematika koja nam je poznata i u pripovjednim, predajnim varijantama. Iz pripovjedne nam je tradicije poznata i mitološka tema čovjeka u životinjskoj košuljici, koja se u hrvatskim usmenim bajkama realizira kao kraljević u zmijskom obličju (bajka *Zmija-mladoženja*), a u zbirci je prepoznajemo u deseteračkoj pripovjednoj

pjesmi *Zmija-čovjek*. U navedenim primjerima i brojnim sličnim pjesmama u zbirci možemo pratiti transformaciju epskoga junaka u baladnoga, otkrivanje ljudskih mana i slabosti koje vode do tragičnih razrješenja, što uvijek znači i sužavanje epskoga makrokozmosa na mikrokozmos obitelji i obiteljskih odnosa.

Junačke pjesme objavljene u ovoj zbirci pokazuju širok tematski i motivski raspon, ali i žanrovska rješenja koja idu od prepoznatljivo epskih, junačkih, do lirsko-epskih te potvrđuju dosadašnje uvide o važnosti baladeskne stilizacije u pjesmama mediteranske tradicije. Na specifična poetska obilježja mediteranskoga ciklusa usmenih pjesama upozorila je Klementina Batina u uvodnoj studiji, uz važnu napomenu kako ćemo komparativnu analizu moći provesti nakon objave preostalog dijela Glavićeva rukopisa. Objavljivanje junačkih pjesama iz ostavštine Balda Mekova Glavića, a onda i preostalih pjesama iz rukopisa, omogućit će znanstvena istraživanja dubrovačkoga korpusa kao nezaobilaznoga i prepoznatljivoga dijela mediteranskoga ciklusa usmenoga pjesništva. Uz potrebna znanstvena istraživanja, objavljivanje prve knjige usmenih pjesama Balda Glavića osigurat će i veću vidljivost i recepciju usmenoknjiževne baštine, komparativne analize s ranije objavljenom dubrovačko-dalmatinskom građom, ali i širom mediteranskom, te čini vrijedan doprinos očuvanju dubrovačkoga, ali i širega hrvatskoga, kulturnoga i književnoga identiteta.

Josipa Tomašić Jurić

Natka Badurina, *Strah od pamćenja*. Književnost i sjeverni Jadran na ruševinama dvadesetog stoljeća, Disput, Zagreb 2023, 293 str.

Treća autorska knjiga Natke Badurine, profesorice na Sveučilištu u Udinama, *Strah od pamćenja* potvrđuje njezino suvereno vladanje transdisciplinarnim područjem u kojem se križaju kulturalne i postkolonijalne studije, književna antropologija, studije pamćenja i studije emocija. Kao stručnjakinja za povijest ideja i književnu kulturu dugog i arhivski "uređenog" 19. stoljeća, autorica je napravila teorijski inovativan i istraživački meritoran pomak prema "ekstremnom", turbulentnom, kompleksnom te arhivski još "neposloženom" 20. stoljeću. Rad na knjizi pratilo je i sudjelovanje na HRZZ projektu *Naracije straha: od starih zapisa do nove usmenosti* (2017. – 2021.), unutar kojeg je Natka Badurina suuredila dva zbornika radova, *Naracije straha* (Leykam International i IEF, 2019) i *Encountering Fear* (IEF, 2020). Interdisciplinarni dijalog i upoznavanje s recentnim teorijama unutar studija pamćenja autorica je sjajno iskoristila za interpretativno rasplitanje, ali i pojmovno organiziranje gustog tkiva prošlosti na etički dosljedan, društveno relevantan i znanstveno akribičan način. Dojam o širini i sistematičnosti njezinih teorijskih zasijecanja u heterogenu građu dobivamo uvidom u kazalo imena i kazalo pojmova koje

obasiže više od stopedeset pojmova (od *afektivne zajednice* preko *emotiva* i *mitološkog stroja* do *holokaustizacije pamćenja* i *neofašizma*).

Studija sadrži četiri poglavlja organizirana oko četiri nosive teme: D'Annunzijeva okupacija Rijeke 1919. godine viđena iz perspektive stote obljetnice i izvornih egodokumenata; reprezentacija talijanske okupacije jugoslavenskih zemalja od 1941. do 1943. godine u historiografiji, književnosti, filmovima i svjedočenjima zatvorenika; holokaustizacija žrtava nacističkog logora Rižarna San Sabba iz Trsta u romanima Daše Drndić i Claudia Magrisa te naposljetku mitologizacija sjećanja na istarski egzodus *esula* u talijanskoj popularnoj, muzeološkoj i službenoj kulturi pamćenja. Ono što povezuje sve tekstove nije samo pomna analiza ideoloških prijevora i društvenih okvira politika pamćenja vezanih uz traumatska čvorišta nasilnih događanja na trusnoj tromeđi Italije, Slovenije i Hrvatske, već tkanje guste mreže pojmova uz pomoć koje se smjene tih politika pamćenja mogu opisati i razumjeti. Neki od korisnih pojmova za razumijevanje "ratova pamćenja" nakon pada Berlinskog zida 1990. godine jesu: konkurentski narativi dvaju totalitarizama, diskurs rata, vektori pamćenja, holokaustizacija narativa o ratnim stradanjima, višesmjerno pamćenje, memorijalna praksa, kultura kajanja, koji su redom jasno definirani, anotirani i oprimjereni.

U prvom poglavlju "Rijeka 1919.-1920.: Vesela revolucija ili najava fašizma?" autorica na najbolji način ilustrira složenost kulturnih i političkih silnica koje bilo održavaju bilo konvergiraju paralelne nacionalne narative o D'Annunzijevoj dvogodišnjoj vladavini kao etapi Risorgimenta ili kao o protofašističkoj okupaciji Rijeke i Kvarnera. Premda je povodom stogodišnje obljetnice došlo do određene sinkronizacije u pokušaju tvorbe postnacionalnog pamćenja, ona nije slijedila meritorne historiografske studije. Umjesto jasne osude brahijalnog nasilja i uloge militantnog umjetnika u modernom oblikovanju agresivnog talijanskog nacionalizma, (lijevi) intelektualci i umjetnici mahom su demonstrirali selektivno pamćenje i opčinjenost libertizmom D'Annunzijeve umjetničke "komune" koja je iznjedrila i neke progresivne sindikalne, revolucionarne i "alterglobalističke" ideje. Autorica pokazuje kako izbor onoga što pamtimo i kako obilježavamo ovisi o recentnoj ideološkoj konstelaciji, ali još više o duhovnoj atmosferi u kojoj intelektualce iznova mora "zamor liberalne demokracije, kult političke ličnosti, populizam, te eksperimentiranje s totalitarnim oblicima vlasti".

Relevantnosti ovog poglavlja pridonosi i detaljan opis pomiješanih emocija koje su se oblikovale uslijed sloma imperijalnih projekata i jačanja etnonacionalnih ideologija (talijanske, jugoslavenske, hrvatske) da bi postepeno sedimentirale u specifičan multinacionalni i transkulturni *fjumanski* osjećaj povijesne sudbine – dosada i anksioznost, oduševljenje, ali s mjerom, ljubav i razočarenje, ogorčenost i indignacija, resentment i mržnja, rezignacija i depresija. A suživot egzistencijalne ugroze, socijalnih protuslovlja i afektivnih napetosti uvijek iznova budi fašistički "duh iz boce". Kao što je to nedavno pokazao i portugalski književnik Rui Zink u ironično lucidnom *Priručniku za dobrog fašista* (2022) – brojni simptomi fašistoidnog rezoniranja i osjećanja svijeta nalaze se u nama prije nego među nama, a zarazili su i lijeve intelektualce.

Poglavlje "Talijanska okupacija Kraljevine Jugoslavije: mit o dobrom vojniku i sjećanja preživjelih" govori o nastanku stereotipa o dobrom talijanskom vojniku – nespretnom, zaljubljujivom i humanom – a koji je odavno postao sastavnicom kolektivnog imaginarija zahvaljujući jugoslavenskim partizanskim filmovima i televizijskim serijama. Badurina pokazuje kako se taj mit oblikovao već krajem 1940-ih, kad se talijanska demokracija pokušala distancirati od nasljeđa fašizma kao stranog tijela u tisućljetnom razvoju talijanskog "civilizacijskog projekta" na Jadranu. Premda su taj mit hranile i pučka memorija, pojedina osobna svjedočenja, publicistička i književna djela, stabilizirala ga je filmska industrija s globalnim uspjesnicama poput *Mediterranea*. I kod oblikovanja popularnog pamćenja riječke Danuncijade i kod perpetuiranja mita o

humanijem talijanskom fašizmu, utjecaj historiografskih studija o talijanskim ratnim zločinima i logorima nije bio osobito značajan. Perzistentnost mitema, arhetipskih polarizacija mi-oni i pripovjednih obrazaca treba zahvaliti cirkulaciji folklornih i književnopolularnih tekstova. Stoga je autorica posebnu pozornost posvetila analizi obilja literarnih izvora i egodokumenata bivših vojnika i oficira.

Posebna vrijednost ovog poglavlja jest u analizi diskurzivnih posebnosti, retorike i funkcije svjedočenja o talijanskim logorima koja su se – s različitim naglascima i u različitim sociopolitičkim okolnostima – sporadično nudila javnosti od 1945. do danas. Tek se u najnovije doba u Sloveniji, Hrvatskoj i Italiji pojavljuju izložbe, dokumentarni filmovi, digitalni arhivi i spomeničke prakse koji ove izvorne dokumente čine dostupnima publici na način koji pridonosi “stvaranju kolektivnog pamćenja znanjem i osjećajima, odnosno empatijom.” I sama je autorica dala obol ovim naporima tako što je pronašla i priredila za tisak dio književne ostavštine bivšeg internirca Hinka Gottlieba, prikupila rasute ženske spomenare iz zatvora u Bakru, Kraljevici i Rijeci te snimila nekoliko intervjua s posljednjim živućim zatočenicama ovih logora, kao i sa zatočenicima fašističkog logora na Molatu.

Treće poglavlje “Tršćanska Rižarna: univerzalni holokaust i lokalno pamćenje” tematizira javno i književno pamćenje nacističkog logora koji je djelovao u bivšem pogonu za ljuštenje riže u tršćanskom predgrađu San Sabba od 1943. do 1945. godine. Rižarna kao najveći logor smrti u Italiji, za židovske je žrtve mahom predstavljala jednu od postaja prema logorima smrti u Poljskoj dočim su glavninu ubijenih činili slovenski i hrvatski antifašisti i partizani te članovi njihovih obitelji. Zbog razgranate kolaboracije domaćeg stanovništva Rižarna je bila obavijena velom šutnje sve do sudskog procesa za zločine počinjene u logoru iz 1976. godine. A taj se proces, u kontekstu nezadovoljstva Osimskim ugovorom s Jugoslavijom, kako ocjenjuje Badurina, “odvio kao minimalna zadovoljština i iznevjerena katarza” jer su osuđena samo dva njemačka oficira u odsutnosti. Skandalozno je bilo i to što se istraga odnosila samo na zločine protiv takozvanih “nevinih žrtava, većinom Židova” dok su antifašisti, partizani i njihove obitelji označeni kao “ne-nevine žrtve”, odnosno bivši ratni neprijatelji i stoga isključeni iz postupka. Opis različitih etapa nelagodnog zaborava i uznemirujućeg prisjećanja na Rižarnu kao logor smrti autorica završava okolnostima njezina proglašenja nacionalnim spomenikom 1975. i postupnog oblikovanja muzejskog postava koji je dovršen tek 2016. godine.

U drugom dijelu analize, pomnim književnokritičkim čitanjem, Badurina pokazuje kako se zazornost potisnutog pamćenja slovenskih i hrvatskih žrtava Rižarne proteže i na postmoderne književne tekstove. Riječ je o dva suvremena romana, *Obustaviti postupak* Claudija Magrisa i *Sonnenschein* Daše Drndić, koji se smatraju idejno progresivnima i literarno izuzetno uspješima zbog vještog ispreplitanja fikcionalnih svjetova i dokumentarne te testimonijalne građe. Međutim, autorica demonstrira kako su oba pisca podlegla dominantnoj “holokaustizaciji pamćenja” Rižarne jer su tematizirali “univerzalne” sudbine židovskih stradalnika, a zanemarili lokalne trajektorije dominantnih žrtava ovog logora smrti. Iz perspektive postkolonijalne kritike, Badurina će suvereno zaključiti da su se “pošavši za globalnim očekivanjima i vlastitim predrasudama” inače vrsni autori “nemarno ili manipulativno ponijeli u stvaranju predodžbe o lokalnoj stvarnosti”.

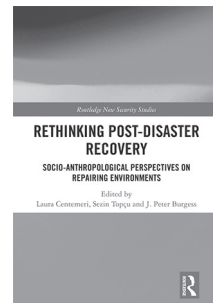
Posljednje poglavlje “Partizanski zločini, istarski egzodus i mitološki stroj” možda na najbolji način ilustrira kako je u pozadini dijalektike pamćenja i protupamćenja o kolektivnim stradanjima odnos političke moći i proizvodnje mitskih predodžbi koji, prema mišljenju mitologa Furia Jesija, generira nezaustavljiv mitološki stroj. Nepostojanje zajedničkog nadnacionalnog i historiografski “korektnog” pamćenja pokušava se kompenzirati brojnim naporima Europske unije da se ujednače kurikulumi opće povijesti i usustavi komemoriranje najvažnijih događaja iz 20. stoljeća. No kako to autorica lijepo pokazuje na primjeru javnog pamćenja, muzejskih

performativa, ritualnog komemoriranja i (trivijalnog) literarnog i filmskog imaginiranja motiva istarskog egzodusa i fojbi, posebice u Trstu i okolici, još smo daleko od prosvjetiteljskog “rašćaravanja” ratnog mita o “divljacima s istoka”, o surovim i barbarskim susjedima-neprijateljima. Logikom kružnog širenja orijentalističkih stereotipa, isti taj mitološki stroj jednako učinkovito radi i na granici Hrvatske i Srbije, s tim da je referentna 1945. zamijenjena 1991. godinom. I premda bismo htjeli vjerovati kako napretkom znanstvenih istraživanja i sve učestalijim kontaktima humanističkih intelektualaca jačaju i višesmjernost, pluralnost, demokratičnost i empatičnost europske kulture pamćenja, dominantna kultura straha i statusne tjeskobe i dalje pogoni opisani mitološki stroj čiji kotačići *rasizma*, *ksenofobije*, *antisemitizma* i *islamofobije* rade usklađenije no ikad.

Intelektualna snaga ove višeslojne i višedisciplinarne knjige vidljiva je u načinu na koji autorica svaku od svojih teza provlači kroz raster relevantne znanstvene literature iz nekoliko područja, a pri analizi pojedinih fenomena jednako uzima u obzir i povijest odozdo i povijest odozgo, *visoku* i *nisku* kulturu, brojne historiografske studije i još brojnije primarne izvore najrazličitijih žanrova i pojava oblika. Zaključno, moramo se osvrnuti i na heurističku vrijednost naslovne sintagme ove knjige za razumijevanje aporija hrvatske politike pamćenja i zaborava od 1990-ih do danas. O strahu od pamćenja kao strahu od sretnog spoja antifašizma i komunizma Badurina kaže: “Zaziranje od komunizma kao neugodnog, ali nezamjenjivog suputnika antifašizma čini da nam se borba i patnja naših predaka prikazuje nerazumljivima. Strah od toga da nam prošlost izmiče tako se pretapa sa strahom od pamćenja samog.”

Renata Jambrešić Kirin

Rethinking Post-Disaster Recovery. Socio-Anthropological Perspectives on Repairing Environments, ur. Laura Centemeri, Sezin Topçu i J. Peter Burgess, Routledge, Oxon, New York 2022, 243 str.

Knjiga *Rethinking Post-Disaster Recovery: Socio-Anthropological Perspectives on Repairing Environments* plod je uredničke suradnje sociologinje Laure Centemeri, povjesničarke i sociolginje Sezin Topçu i filozofa J. Petera Burgessa. Riječ je o zborniku radova čiji je interdisciplinarni pristup oporavku od katastrofa zasnovan na uzgobljivanju spoznaja iz područja studija katastrofe i različitih društveno-humanističkih znanosti, napose sociologije i antropologije. Utemeljenost većine radova u etnografskom pristupu, uz istovremeno sagledavanje systemske dimenzije uvjeta nastanka i oporavka od katastrofa, omogućava višerazinsko sagledavanje katastrofa kao kompleksnih “društvenih pojava” (str. 8). Zbornik je sazdan od uvodnog i zaključnog poglavlja koje supotpisuju urednici te od deset radova koji su raspoređeni u tri veće cjeline. Radove potpisuju stručnjaci iz područja sociologije, antropologije, filozofije, povijesti i kriminologije.

U gusto ispisanom i konceptima bogatom uvodu Centemeri, Topču i Burgess vrlo jasno definiraju ciljeve zbornika i teorijski ga utemeljuju u pristupu oporavku od katastrofe kroz koncept popravljaja (engl. *repair*), s ciljem proširivanja i odmicanja od učestale i nedovoljno kritički propitivane upotrebe koncepta otpornosti (engl. *resilience*) u studijima katastrofe. S obzirom na to da razdoblje oporavka od katastrofe često uključuje nekoliko istovremenih i sukobljenih procesa popravljaja, urednici kao jednu od okosnica zbornika navode sagledavanje tih sukoba kroz različite arene (engl. *arenas*) i dispozitive (franc. *dispositifs*) – sudačke, medijske... Sljedeća okosnica knjige istaknuta u uvodu odnosi se na promišljanje oporavka od katastrofa u širem vremenskom rasponu od njihova poimanja u okviru jednoobraznih funkcionalnih pristupa. Odnosno, kao jedan od ciljeva zbornika postavlja se promišljanje uvjeta i različitih oblika nepravde koji prethode katastrofama, a u poslijekatastrofičnom kontekstu često bivaju perpetuirani do točke u budućnosti koju je nemoguće odrediti.

Prva cjelina zbornika usmjerena je na analizu procesa popravljaja sporih katastrofa (engl. *slow disasters*), onih koje se odvijaju tijekom dugog vremenskog razdoblja te negativno utječu na ljudska bića i okoliš. Prvi doprinos cjelini donosi antropolog i sociolog Paul Jobin kritičkim propitivanjem mogućnosti popravljaja okoliša u začaranom krugu zagađenja proizašlog iz rada petrokemijske tvornice na Tajvanu i financijskog namirivanja stanovnika pogođenih posljedicama te kronične katastrofe. Autora posebice zanima transformativni potencijal aktivnog angažmana građana u okviru onoga što je nazvao “ekonomijom kompenzacije” (str. 27) – svojevrsnom zamkom kojom se normalizira onečišćenje okoliša i njegove višerazinske posljedice. Na sličan način, Sezin Topču problematizira nesrazmjer između redukcionističkog pristupa odozgo nametnutog “geobiološkog oporavka” (str. 54) nakon nuklearnih katastrofa u Černobilu i Fukushimi i potrebe za različitim vrstama popravljaja okoliša koja ponajviše postaje vidljiva kroz djelovanje civilnih inicijativa i žrtava katastrofa. Na primjeru brazilske regije Pontal de Paranapanema sociolog Daniel Delatin Rodrigues, pak, ukazuje na izazove i mogućnosti popravljaja okoliša pogođenog sporom katastrofom proizašlom iz (globalne) industrijalizacije poljoprivrede i uzgoja monokultura. Pritom autor uzima u obzir različite aktere i njihove interese u okviru agroekoloških procesa popravljaja, nužno eksperimentalnih i lokalno specifičnih.

Druga cjelina zbornika fokusirana je na procese popravljaja svakodnevnog života kroz kolektivno djelovanje onih pogođenih katastrofama. Cjelinu otvara rad dvojice povjesničara, Santiaga Gorstize i Marca Armeira. Autori promišljaju ulogu sjećanja kao strategije u potrazi za narativnom pravdom u kontekstu oporavka nakon katastrofe pucanja brane u španjolskom gradu Ribadelagu 1959. godine. Osnovna je pretpostavka rada da štetni hegemonijski narativi opravdavaju funkcionalni pristup puknuću brane i njegovo poimanje kao nesreće, dok istovremeno stanovnici grada bivaju podvrgnuti različitim režimima kojima se nameću poželjni načini razmišljanja, govorenja i osjećanja spram tragičnog događaja i njegovih posljedica. Osnivanje Muzeja sjećanja Ribadelago jedan je od načina da, kroz participaciju građana, budu ispričane drugačije priče i uspostavljeni novi vremenski okviri onoga što pretpostavlja razdoblje oporavka od takve katastrofe. U drugom tekstu druge cjeline antropolog i filozof Frédéric Keck na primjeru isprepletenosti ljudskih i ptičjih sudbina u okviru pandemije ptičje gripe u Hong Kongu dovodi u odnos naoko suprotstavljene elemente pripravnosti (engl. *preparedness*) i popravljaja (engl. *repair*) u kontekstu upravljanja (globalnim) katastrofama. Suštinski, Keck ukazuje na to da se različiti pristupi popravljaja nakon jedne katastrofe (masovnog ubijanja ptica s ciljem zaustavljanja pandemije) odvijaju istodobno s anticipacijom budućih katastrofa te vrste, a međusobno su povezani kroz percepciju zajedničke ranjivosti različitih vrsta. Antropologinja Line Marie Thorsen skupu kratkoročnih i dugoročnih umjetničkih praksi nakon trostruke katastrofe u Japanu 2011. godine (potresa, tsunamija i oštećenja nuklearne tvornice) pristupa kao oblicima “marginalne umjetnosti” – one koja se ostvaruje na razmeđu umjetnosti i

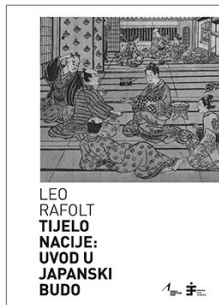
svakodnevnog života, u rasponu od popravljaja slomljenih predmeta do odabira načina života kojim se popravljaju katastrofom oštećeni sustavi. Sociolozi Francis Chateauraynaud i Josquin Debaz zaključuju drugu cjelinu pokušajem zahvaćanja načina na koje pojedinci i kolektivi rekonstruiraju svoje živote nakon kolapsa rudarske brane u brazilskom selu Bento Rodrigues. Pritom kombiranje pragmatizma i teorije kompleksnih sustava omogućuje autorima istovremeno zahvaćanje systemske dimenzije te ekološke katastrofe i nepredvidljivog tijeka procesa rekonstrukcije (engl. *reconstruction*) načina života u poslijekatastrofičnom kontekstu.

Treću cjelinu, usmjerenu prema ulozi pravnog sustava u popravljaju okoliša, otvaraju kriminolozi Lorenzo Natali i Matthew Hall radom u okviru kojeg se poslijekatastrofičnom popravljaju okoliša pristupa iz pozicije zelene kriminologije – interdisciplinarnog područja koje pristupa pitanju štete nastale u okolišu iz konstruktivističke perspektive, a viktimizaciji proizašloj iz šteta i zločina počinjenih nad okolišem kao “aktivnom društvenom procesu” (str. 170). Autori zagovaraju potragu za restorativnom pravdom (engl. *restorative justice*) koja, za razliku od konvencionalnih kažnjavalačkih pristupa, omogućuje identificiranje i posredovanje između žrtava i počinitelja zločina u specifičnom kontekstu katastrofe, s ciljem otkrivanja uzroka nastale štete i aktivnih pokušaja njezina popravljaja. Na tom tragu, antropologinja Sandrine Revet, na primjeru suđenja za tragične posljedice oluje u francuskoj općini La Faute-sur-Mer, ukazuje na mogućnosti poslijekatastrofičnog popravljaja u okviru sudskog dispozitiva koje nadilaze puku optuživačku ulogu uobičajeno povezivu s pravnim sustavom. Posljednji doprinos zborniku donose sociolozi Janine Barbot i Nicolas Dodier razmatranjem lokalno specifičnih procesa popravljaja posljedica zdravstvene katastrofe kontaminiranog hormona rasta u SAD-u, Japanu i Francuskoj. U okviru onoga što su nazvali “ekologijom popravljajčkih dispozitiva” (str. 205), autori su posebnu pažnju posvetili načinima na koje žrtve katastrofe procjenjuju sudske procese reparacije te tome kako te procjene, u konačnici, strukturiraju djelovanje pojedinaca i grupa.

U zaključnom poglavlju zbornika urednici dodatno pojašnjavaju i proširuju temeljne pristupe i ciljeve kojima su vođeni doprinosi u zborniku, naglašavajući važnost razmatranja odnosa različitih dionika u specifičnim poslijekatastrofičnim kontekstima kroz iscrtavanje systemskih čimbenika koji dovode do katastrofa, uz istovremeno uzimanje u obzir iskustava onih njima najpogođenijih.

Gledano u cjelini, zbornik nudi inovativan pristup oporavku od katastrofa, uz ocrtavanje i korištenje dosadašnjeg korpusa teorijskih spoznaja iz različitih znanstvenih područja kao polazišne točke za odmake učinjene s ciljem zahvaćanja multiskalarnosti katastrofa i višestrukosti putanja oporavka od njih. Prepoznavanje etnografskog pristupa kao ključnog za ostvarivanje tog cilja etablira kvalitativni pristup istraživanju procesa oporavka od katastrofa, na taj način stvarajući dodatni odmak od kvantifikacije, normiranja, univerzalizacije i vremenskog ograničavanja razdoblja oporavka od katastrofe. Zasnivanje zbornika na pristupu oporavku od katastrofa kroz koncept popravljaja istovremeno je potrebno kako bi svi navedeni odmaci bili učinjeni, ali i nedovoljno usuglašeno s konsenzusom autora da neki gubitci i štete nakon katastrofa naprosto ne mogu biti popravljani. U svakom slučaju, zbornik ukazuje na potrebu i mogućnost otvaranja novih puteva promišljanja, istraživanja i djelovanja u lokalno specifičnim poslijekatastrofičnim kontekstima. Zbog zahtjeva da ti putevi uključuju senzibilitet za potrebe ljudi i okoliše pogođene katastrofama te da uzimaju u obzir društveno-političke i ekonomske čimbenike koji su doveli do katastrofa, zbornik može biti koristan studentima i stručnjacima iz različitih društveno-humanističkih disciplina, ali i donositeljima odluka o procesima oporavka na različitim razinama upravljanja katastrofama.

Mirna Tkalčić Simetić

Leo Rafolt, Tijelo nacije. Uvod u japanski budo, Institut za etnologiju i folkloristiku, Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Zagreb, Osijek 2023., 239 str.

U izdanju Biblioteke Nova etnografija tiskana je knjiga *Tijelo nacije: uvod u japanski budo* autora dr. sc. Lea Rafolta, redovitog profesora na Akademiji za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Knjiga se zasniva na autorovoj drugoj doktorskoj disertaciji čiji je jedan dio objavljen 2014. godine kao zasebna studija pod naslovom "Ritual Formalism and the Intangible Body of the Japanese Koryū Budō Culture" u časopisu *Narodna umjetnost* (51/1: 183–208).

Polazeći od transformacija jednog nasljeđa od militarističkog utilitarizma do estetike (odnosno od *jutsu* u *do* ili *michi*), autor u knjizi analizira složene razlike između tradicionalnih japanskih borilačkih praksi (*koryu bujutsu*) i reformiranih modernih (*gendai budo*), koje se mogu smjestiti u dvadeseto stoljeće, objašnjavajući razliku između *koryu bujutsu* sustava "kao somatskog modela usmjerenog na *jutsu*, na ratništvo ili pragmatiku bojnog polja, i *gendai budo* sustava, usmjerenog na *michi*", odnosno na "životnu filozofiju, psihofizičko i estetsko usavršavanje u vještini" (str. 29). Japanski izraz *jutsu* odnosi se na ritualiziranu tehniku koja je u prošlosti, na bojnopolju, bila orijentirana na maksimalnu učinkovitost pa je osnovna svrha učenja *koryu bujutsua* bila stjecanje vještina potrebnih za preživljavanje na bojnopolju. Prema autorovu mišljenju, takav, "ratnički kontekst *koryu budoa* nije bio primjeren suvremenom kontekstu borilačkih vještina, ukorijenjenom u pacifističkim idejama. Svi *koryu* sustavi, ukoliko su željeli preživjeti u tom novom kontekstu poslijeratnog Japana, morali su stoga i transformirati vlastitu tradiciju, odnosno koncepciju usmjerenu isključivo na tehnike preživljavanja na bojnopolju postupno usmjeravati prema nešto općenitijim, čak modernim idejama samorazvoja i tjelesne kondicije, (srodnim) estetskim i performativnim vrijednostima itd." (str. 30). Tako je "uz određenu reformaciju, *bujutsu* [tradicionalni *budo*] trening mogao postati učinkovito sredstvo za njegovanje intelekta, tjelesne građe i morala pojedinca" (str. 29).

No, kako autor zamjećuje, taj je proces doveo i do sveopće mistifikacije, pri čemu su se "japanske (kao i druge) borilačke vještine odjednom počele tumačiti kao najprikladnije sredstvo za postizanje duhovne stabilnosti, smirenosti uma, čak i (budističko) prosvjetljenje" (str. 30). Mistifikacija *budoa* dio je šireg procesa mistifikacije japanske kulture kroz fenomen *nihonjinrona* ili "teorija o Japancima", kojima su pridonijeli mnogi zapadnjački praktičari na različitim poljima. Proces mistifikacije takvog tipa imao je pozitivne i negativne učinke na razumijevanje kulture *budoa* u zapadnjačkim očima, kao i na razumijevanje japanske kulture općenito. Nema sumnje da je taj proces u velikoj mjeri pomogao u popularizaciji različitih aspekata japanske kulture u Europi, no uvelike je tome i odmogao, kreirajući različite simplificirajuće stavove ili, konkretno u slučaju *budoa*, npr. "stavljajući *budo* u ezoterijski kontekst koji mu nije bio inherentan" (str. 31).

Sljedeća problematika koju autor adresira jest to što su organizacije japanskih borilačkih vještina, poput Butokukaija, dugi niz godina služile kao politička platforma koju je japanska vlada rabila za promicanje *budoa* kao sredstva za militarizaciju stanovništva, odnosno u im-

perijalističke ciljeve. Tako su “japanske borilačke vještine postale odraz onog čemu japansko nacionalno tijelo treba stremiti, a članovi Butokukaija uvjereni da su oni jedini čuvari izvorne, japanske ideje *budoa*, kroz koju se jedino izravno može pristupiti treningu duha, časti i vjernosti prema caru, idejama imperijalizma ili vjekovječne vitalnosti države” (str. 170). U tom je kontekstu imperijalna obitelj podrazumijevala glavu tog tijela, a Butokukai i vojska *budoka* koju je ta institucija gorljivo regrutirala, smatrala se njegovim trupom ili ekstremitetima. Radilo se o “hibridizaciji masa u jedno nacionalno tijelo, kontroli obrazovnog aparata i, konačno, osobitom tipu discipliniranja putem ‘ideje moralnog vodstva’” (str. 171).

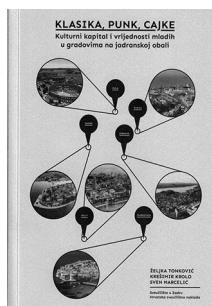
Autor naglašava da se stvari mogu sagledati i kao pokušaj instrumentalizacije korpusa *budoa* od strane određenih skupina u smislu društvenog kapitala, odnosno “modernizacijskim se procesima u japanskom *budou* treba pristupiti kritično ne toliko u kontekstu reforme ‘tkiva izvornog *budoa*’, koliko u smislu njihove povijesno-političke instrumentalizacije u promicanju ksenofobnih ideja i militarizma” (str. 170). Tako je, primjerice, “povijest modernog aikidoa, judoa i kendoa prepuna primjera u kojima su pojedinci, na temelju svoje političke podobnosti, dobivali određene privilegije, u smislu promocije vlastitih stilova i vještina kojima su vjerni” (str. 170).

Na kraju se postavlja pitanje može li se *budo* odvojiti od svoje povijesne uloge u formiranju japanskog militarizma i promatrati isključivo kao nematerijalna kulturna baština. Jer, kako autor naglašava, “nematerijalna baština uključuje upravo to što *budo*, u rasponu od *ryuha* sve do najmodernijih, čak i hibridnih varijanata, uistinu jest” (str. 173). Kako dalje prenosi, Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine kaže da pod tim pojmom valja imati na umu kulturnu baštinu ili “živu baštinu”, koja je izvor kulturne raznolikosti čovječanstva, a da pritom obuhvaća prakse, prikaze, izraze, znanje, vještine, kao i instrumente, predmete, artefakte ili kulturne prostore povezane s njima, “koje zajednice, skupine i, u nekim slučajevima, pojedinci, prepoznaju kao dio vlastite kulturne baštine. Nematerijalnu kulturnu baštinu, stoga, koja se prenosi s koljena na koljeno, zajednice i skupine neprestano stvaraju, kao odgovor na okolinu, svoju interakciju s prirodom i vlastitom poviješću, a ona im pritom pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta, promovirajući na taj način i poštivanje kulturne raznolikosti i ljudsku kreativnost. U svrhu *Konvencije*, razmatrat će se jedino takva nematerijalna kulturna baština koja je u skladu s postojećim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, kao i zahtjevima uzajamnog poštovanja među zajednicama, skupinama i pojedincima, kao i održivog razvoja” (str. 173).

Autor je u konačnici mišljenja kako se japanski *budo* odavno oslobodio svoje militarističke i imperijalističke hipoteke, a “zarana se počeo tumačiti i u skladu s pacifističkim idejama, u zadnje vrijeme i idejama interkulturalizma i ekološke održivosti” (str. 173). Stoji ipak činjenica da se “najvažnije demonstracije danas izvode periodički, u ritualnom kontekstu svetišta Katori, Kashima, Meiji, Ise Jingu i Yasukuni Jinja” (str. 35) pa je za pretpostaviti da će kontroverze koje se vezuju uz održavanje religijskih obreda na tim mjestima još dugo biti zapreka tome da se japanski *budo* uvrsti na UNESCO-ovu listu nematerijalne kulturne baštine.

Ova knjiga na jasan i nedvosmislen način, kroz dubinsku, teorijsko-znanstvenu i stručno-praktičnu prorađu prati razvoj transformacije japanskog *budoa* s jedne strane, no s druge nudi i osobni autorski pečat u traganju za odgovorom na to može li se *budo* promatrati isključivo kroz prizmu nematerijalne kulturne baštine i kao takav jednog dana ući na UNESCO-ov popis. Svojim originalnim pristupom temi knjiga značajno obogaćuje hrvatski japanološki fond u kojem kao građu koja tematski obrađuje povijest japanskog *budoa* možemo prepoznati tek nekolicinu knjiga, uglavnom prevedenih s engleskog jezika.

Iva Lakić Parać

Željka Tonković, Krešimir Krolo i Sven Marcelić, *Klasika, punk, cajke. Kulturni kapital i vrijednosti mladih u gradovima na jadranskoj obali*, Sveučilište u Zadru, Hrvatska sveučilišna naklada, Zadar 2020., 319 str.

Teorije kulturnog menadžmenta kulturu će razumjeti kao sustav unutar kojeg se ljudskim djelovanjem može obrazovati, oblikovati i organizirati uvjete kulturnog i umjetničkog stvaralaštva, kao i njihova plasmana najširoj javnosti. No, da bi se takav sustav regulirao i pokrenuo u željenom smjeru koji će rezultirati kohezijom *proizvođača* i *potrošača* kulturnih i umjetničkih *proizvoda*, u kojoj se između ostalog uspostavlja i ravnoteža kvalitete i kvantitete te ponude, svako lokalno planiranje u kulturi mora se temeljiti na jasnim spoznajama o kulturnim potrebama svojih korisnika. Suštinsku pak ulogu u razvoju tih potreba ima razvijanje kulturnog interesa publike, u smislu da puka svijest o nekom nedostatku u ponudi ili potražnji nije dovoljna kako bi se kulturno okruženje neke zajednice popravilo. Kulturni interes utoliko je kompleksnija kategorija jer oblikuje ne samo osobnosti pojedinaca nekog društva nego ih, temeljen na kulturama ukusa (engl. *taste cultures*), vodi ka povezivanju u društvene zajednice – u slučaju umjetničke i kulturne proizvodnje tada govorimo o formiranju publikâ, ključnih za opstanak umjetnosti i kreativne proizvodnje.

Kompleksna veza od detektiranja postojanja ili nepostojanja kulturne potrebe preko izgradnje interesa do kreiranja nacionalne kulturne politike dodatno je usložnjena karakteristikama svakog pojedinog lokalnog konteksta, stoga su empirijska istraživanja kakvo donosi ova knjiga nužna i dragocjena kako bi se potvrdile ili rasvijetlile pretpostavke o stvarnom stanju ovih kategorija *na terenu*. Takvi su uvidi odozdo kod nas relativno rijetki, a upravo se pomoću njih provjerava primjenjivost ili neprimjenjivost državne kulturne politike na konkretnom geokulturnom području.

Kako će uvodno pisati autori ove studije, svijest o nedostatku empirijskih spoznaja o potrebama mladih, osobna motivacija za znanstvenim tumačenjem svijeta oko nas, ali i njihovo aktivno djelovanje u javnosti i civilnom sektoru doveli su do ovog opsežnog sociološkog istraživanja³ u kojem je obuhvaćena srednjoškolska populacija tzv. Jadranske regije, odnosno šest najvećih obalnih gradova: Rijeke, Pule, Splita, Šibenika, Dubrovnika i Zadra. Pored toga što svi odabrani gradovi dijele karakteristiku da su iznimno bogati kulturnom baštinom, što su županijska središta (osim Pule) te što su, s iznimkom Šibenika, najrazvijeniji obalni gradovi, oni se i razlikuju po nekim indikatorima koji su ovdje uzeti u obzir, kao što su kulturna ponuda, infrastruktura ili broj umjetničkih organizacija i udruga, čime tako pokrivaju raznolik spektar lokalnih prilika u nas. Stoga, unatoč regionalnoj omeđenosti, rezultati prikazani i protumačeni u ovoj knjizi većim su dijelom primjenjivi i na cijeloj Hrvatsku te pokazuju zanimljive uvide u populaciju koju često u našem svakodnevnom, neznanstvenom viđenju doživljavamo kao nezainteresiranu, raspršene pažnje i usmjerenu konzumaciji globalno popularnih kulturnih proizvoda.

³ Istraživanje je provedeno tijekom 2015. i 2016. godine, a uključivalo je 2600 učenika.

Znanstveno utemeljenje svojim istraživanjima autori su potražili u nekoliko teorijskih koncepta, među kojima će se tumačenje adolescentskih ukusa i potreba najprije formirati oko pojma homologije Pierrea Bourdieua, kojim se tumači povezanost klasnog položaja i estetskih dispozicija. Bourdieuova teorija polazište je i za ključni pojam kulturnog kapitala, koji će se ovdje tumačiti i anketno ispitivati kroz tri temeljne kategorije: *utjelovljeni kapital* kao osobni napor osobe u stjecanju istog, *objektivirani kapital* ostvaren kroz posjedovanje kulturnih artefakata te *institucionalizirani kapital* koji se očituje u obrazovnim postignućima ispitanika. Važno je spomenuti da autori odabrane klasične teorijske sustave, još uvijek neizostavne za analizu, ali i nastale prije digitalnog i postindustrijskog doba, sagledavaju i koriste sa sviješću o brzim društvenim promjenama posljednjih desetljeća. Stoga su oni uklopljeni u današnji tehnološki i globalizacijski kontekst ubrzanja potrošnje i sklonosti što češćem konzumiranju različitih sadržaja – tzv. nezasitnosti u kulturi – te prošireni novim konceptima poput podjele kulturnih ukusa na omnivorski, univorski te inkluzivni ukus, kojim se dijelom poništava ideja striktno vezanosti elitnog ukusa i klase, kakvu su zagovarali raniji pristupi. Razdiobu ukusa prati i spoznaja o novoj logici postmoderne kulture u kojoj se javljaju brisanje granica između popularne i visoke kulture, kao i slabljenje tradicionalnih izvora identiteta poput klase, obitelji, zajednice ili religije.

U svjetlu navedenog, istraživanje će se usmjeriti k traženju novih točaka na kojima se mogu razaznati *hibridne* distinkcije među ukusima konzumenata kulturnih sadržaja, a one su podijeljene u pet ključnih tema koje su prezentirane i protumačene u ovoj knjizi. Prva tema odnosi se na rezultate ispitivanja specifičnih obrazaca kulturne potrošnje i ukusa srednjoškolaca kroz posjećivanje kulturnih događanja te glazbene i televizijske preferencije. Televizijske se preferencije ovdje pokazuju važnima jer za razliku od svih ostalih nisu uvjetovane specifičnostima prostornih kapaciteta i institucijama u zajednici: distinkcije su uspostavljene s obzirom na jezični kôd te ukus koji seže od sapunica i *reality* emisija s jedne te fikcije i informativno-edukativne kategorije s druge strane, pri čemu podatak da dio mladih prati informativne emisije dijelom opovrgava šire mnijenje o njihovoj potpunoj nezainteresiranosti za taj tip sadržaja.

Drugom istraživačkom temom pokrivene su sociodemografske odrednice poput povezanosti tipa srednje škole ili grada kojem srednjoškolci gravitiraju u ostvarenju svojih kulturnih potreba, dok se treća bavi utjecajem kulturnog kapitala roditelja na ukus i potrebe mlađe populacije, ukazujući na njihovu povezanost u usmjerenju prema sličnim kulturnim linijama. Proširenje istraživanja o kulturnim potrebama naći će se u četvrtoj temi kojom se ispituju vrijednosti i svjetonazori srednjoškolaca kroz prikaz socijalne distance prema drugačijima od sebe, njihovo političko i religiozno opredjeljenje (pri čemu se većina srednjoškolaca izjašnjava kao vjernici), stav prema homoseksualnosti, postmaterijalni stav te razina generaliziranog povjerenja, a rezultati očekivano pokazuju veću otvorenost i toleranciju srednjoškolaca Istre i Kvarnera spram onih iz Dalmacije, no ipak uz iznimku grada Šibenika. Zaključna, peta tema donosi tipologiju srednjoškolaca u skladu s prethodnim rezultatima, podijelivši srednjoškolsku populaciju na tri vrijednosna tipa – *moderni* i *tradicionalni tip* koji su zrcalno suprotstavljeni kada je riječ o odnosima prema stranim i domaćim kulturnim sadržajima, višim ili nižim estetskim kriterijima ili kozmopolitskom elementu naspram tradicionalnog, te treći, *prijelazni tip* koji s prvim dijeli dimenziju međunarodnog, ali ne i interes za visoku kulturu, dok s drugim tipom dijeli sklonost prema lokalnome.

Među doista brojnim prezentiranim rezultatima ovog iscrpnog istraživanja, koje je nemoguće detaljno pobrojati ovim prikazom, ističu se neki ključni, ali i manje očekivani zaključci. Jedan od zanimljivijih odnosit će se na ispitivanje glazbenog ukusa srednjoškolaca, za koji se često smatra da je posve nespecificiran, oblikovan u postmodernom *anything-goes* duhu i nevezanosti za određene žanrove te posve individualiziran i fluidan, dok ovo istraživanje pokazuje kako

postoje jasne tendencije grupiranja prema glazbenim preferencijama. Pritom je razvidno kako se na razvijanje ukusa mladih može utjecati i izvana, o čemu govori podatak da je posjećenost koncerata određene vrste glazbe velikim dijelom uvjetovana i koncertnom ponudom samih gradova. Tako se događa fenomen da je, primjerice, Šibenik djelovanjem kroz klub Azimut i festival Žedno uho uspio *odgojiti* mlade publike sklonije alternativnoj glazbi. Tema koju svakako treba spomenuti je razmatranje utjecaja formalnog i neformalnog obrazovanja u kulturi kod učenika, gdje se pokazuje kako jedna trećina srednjoškolaca nema iskustvo sudjelovanja u kulturnom obrazovanju, a pomalo iznenađuje i rezultat koji kazuje kako učenici gimnazija pohađaju takve oblike obrazovanja u mnogo manjem postotku no što je očekivano. Autori ukazuju i na važnost razvijene institucionalne i izvaninstitucionalne kulturne scene za razvoj kulturnog kapitala mladih, koja prednjači pred veličinom samog grada, što potvrđuje Pula kao grad s iznadprosječnim obrazovanjem učenika u kulturi.

Na kraju, bitnu promjenu paradigme spram tradicionalne podjele glazbe ova knjiga potvrđuje kada se radi o glazbi koja je pripadala nekadašnjim supkulturama: osim što su se stilovi poput *punka* ili *heavy metala* unutar uzorka smjestili na samo dno interesa srednjoškolaca, što je možda moguće gledati i kao čin otpora prema glazbi njihovih roditelja, istraživanje je pokazalo zanimljivost u preklapanju tzv. elitnog ukusa (klasična i *jazz* glazba) s *rock*, *blues*, *heavy metal* i *punk* glazbom, premještajući potonje oblike s ruba u sustav elitnog ukusa i time potvrđujući njihovu gentrifikaciju, što je važan pomak u osvješćivanju činjenice da te glazbene žanrove u današnje doba više doista ne bi trebalo tretirati kao glazbu *mladih* ili *otpora*.

Baveći se populacijom kod koje je ključno to što se još nalazi u fazi formiranja svojih kulturnih interesa, ovo važno istraživanje pokazuje kako je kod srednjoškolaca u Hrvatskoj riječ o generaciji koja se prema svojim kulturnim praksama i preferencijama može definirati kao ona s tradicionalno-popularnim i konvencionalnim ukusom. Ono što bi kreatore kulturnih, ali i obrazovnih politika trebalo ponukati na razmišljanje jest da značajno opada interes za estetske sadržaje koji iziskuju kompleksniju razinu razumijevanja. Proces inkulturacije itekako je višeslojan te osim kulturnog kapitala roditelja uključuje niz faktora koji utječu na kulture ukusa u određenoj populaciji. Na velik dio njih svakako može utjecati dobro skrojena kulturna politika koja bi se trebala, kako to ova knjiga bjelodano pokazuje, napokon i u praksi – a ne samo deklarativno – usmjeriti na decentralizaciju kulture i osnaživanje regionalne infrastrukture za odvijanje kulturnih događanja te formalnog i neformalnog obrazovanja u kulturi, i to uz uvažavanje specifičnosti pojedinih lokaliteta. Dugogodišnja nebriga koja je dovela do propadanja centara za kulturu u novijoj hrvatskoj povijesti samo je jedan od brojnih primjera uništavanja takve infrastrukture. Posljednje poglavlje ove knjige stoga donosi i jasne preporuke za povećanje kulturne participacije i jačanja građanskih kompetencija mladih – generacije koja može biti mnogo otvorenija, aktivnija i zainteresiranija – ako se stvore primjenjivi okviri i uvjeti za to.

Ljubica Anđelković Džambić

32. konferencija Međunarodnog društva za antrozologiju (ISAZ) “Spektar odnosa između ljudi i životinja” / “Anthrozoology: The Spectrum of Human-Animal Interactions and Relationships”, 15.–18. lipnja 2023., Edinburgh

Edinburgh, grad koji čudesno spaja ostavštinu s modernim, svoj je prosperitet stekao zahvaljujući jednoj jedinjoj životinji – kitu, točnije na izvozu ulja dobivenog od tih znanstveno dokazano inteligentnih i emotivnih bića, a čija je glavna namjena bila podmazivanje strojeva. Ulje se izvozilo u cijeli svijet. Danas je Edinburgh među pet najboljih učilišta po izvrsnosti u istraživanju u svijetu.

Upravo je konferencija o antrozologiji, znanosti o odnosima između ljudi i životinja, 32. konferencija Međunarodnog društva za antrozologiju (ISAZ) pod nazivom “Spektar odnosa između ljudi i životinja” dokumentirala svu lepezu istraživanja na području životinja u svakodnevici čovjeka. Četiri konferencijska dana bila su ispunjena radionicama, predavanjima tematski većinom vezanim uz životinje bliske čovjeku, od kućnih ljubimaca – mačaka, pasa i ptica – do konja i seoskih životinja.

Škotska je poznata i po još jednoj tradicijskoj životinji – ovci (pa i crtiću *Shaun the Sheep*). Ovca predstavlja osnovnu građevnu jedinicu svakog škotskog kilta, šala ili kape od merino, tartan ili drugog tipa ovčje vune kojima se označuju. No, pravo je *bogatstvo* u izvoru proteina – mlijeku i mesu.

Životinje su dio društva. Gotovo svako drugo kućanstvo u Hrvatskoj ima ili je imalo kućnog ljubimca. Ako gledamo brojčano, životinja u Hrvatskoj ima više nego ljudi. U Hrvatskoj, po zadnjem *brojanju* drugih bića – ne-ljudskih životinja (2021), stanuje nešto manje od pola milijuna goveda, nešto više od pola milijuna ovaca. Zatim nešto više od milijun svinja i nešto više od 13 milijuna kokoši itd.

Doduše, ako pitate poznatog Škota sir Lana Wilmuta, oca kloniranja i prvih sisavaca stvorenih iz kapljice sline, ovaca Dolly i Polly, sada davne 1996. godine, rekao bi da je broj životinja relativan i lako nadomjestiv. Naravno da je tada objavom u časopisu *Nature* navedeno izazvalo etički šok, *stanjujući* liniju razdvajanja između ljudi i životinja te oživljavajući staro pitanje koje se tiče prirode samog životinjsko-ljudskog života.

32. konferencija Međunarodnog društva za antrozologiju (ISAZ) “Spektar odnosa između ljudi i životinja” pokazala je na najbolji mogući način interdisciplinarno okupljanje psihologa, sociologa, etnologa, medicinara i veterinarara. Antrozologija, grana znanosti mlađa od 40-ak godina, bavi se interakcijom između ljudi i životinja. Dokaza o povezanosti s drugim bićima ne nedostaje od davnina, od 15 000 godina starih crteža u špiljama u Francuskoj preko Aristotelovih proučavanja životinja na otoku Lezbosu do Gessnera (*Historia Animalium*) i Linnaeusa. Životinje su čovjeku bile izvor druženja i prirodni pratioci kroz preživljavanje. Danas, u *antropocenskom* ozračju klimatskih promjena *novog* čovjeka životinje postaju važna tema. Desegregacija vrsta, inkluzija životinja, integracija, prava drugih bića, novi “životinjski” zakoni, etika i odnos, samo su neke od tema koje je potrebno ažurirati za koridor spasa.

Navest ću ovom prilikom dio tema koje su prezentirane: odnosi između djece i životinja, koristi i uloga životinja u javnom zdravstvu (AAI – *animal-assisted interventions* – širok je pojam koji se obično koristi za opisivanje korištenja različitih vrsta životinja, npr. terapija uz pomoć životinja, obrazovanje i aktivnosti primjeri su vrsta intervencija uz pomoć životinja, asistencija životinja) te saznanja na području kognitivnih i emotivnih stanja životinja s kojima često stupamo u kontakt i dijelimo život. Što su ne-ljudska druga bića (životinje)? Ukratko, biološki živući preci, ekskomunicirani iz članstva ljudi. Pretvoreni u hranu i materijal, izuzev nekolicine koja je napravila korak više i koja nam služi za druženje i zabavu, sve kako bismo danas imali potpuno iskrivljenu sliku životinjskog svijeta. Također nam ispod radara prolaze informacije da je 40 posto ptica te 60 posto kukaca izumrlo u posljednjih pedeset godina i da mnoge poznate životinje sada održavamo umjetno. No, čovjek je i uzrokovao postanak mnogih vrsta, što se u prvom redu odnosi na konzumne životinje kao što krave, svinje, kokoši, ribe... Trajektorij održavanja drugih bića proporcionalno se kreće s njihovim izumiranjem. Broj životinja direktno ovisi o našoj prehrani. Izumiranje vrsta postoji otkad je planete, no u antropocenskoj epohi dolazi do jasnog izdvajanja čovjeka kao vrste i katalizatora ubrzavanja procesa na planeti. Jedino kroz razumijevanje životinjske ekologije možemo prilagoditi ljudsku konzervaciju prirodnih drugih bića. Pitanje je je li to utopija (Maurice Maeterlinck); mnogi biolozi (Michael Charles Tobias, Jane Gray Morrison) prirodnjaci (prirodoslovac i zoolog Georges Cuvier, zatim Charles Darwin, škotski geolog Charles Lyell ili pak Volodimir I. Vernadskij, koji se istaknuo knjigom *Biosfera* 1926. godine) govore da je jedini način da se maknemo što dalje od prirode i pustimo je. Životinje neka budu sa životinjama, a ljudi s ljudima.

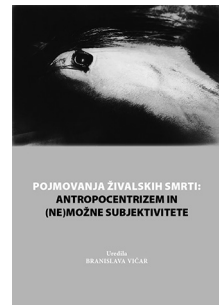
U Hrvatskoj su teme odnosa između životinja i ljudi još uvijek izvan školskog i obrazovnog kurikulumu, pa tako i sustavnoga znanstvenog istraživanja, kao što to, primjerice, dokumentira knjiga enciklopedijskoga formata *Anthrozoology: Embracing Co-Existence in the Anthropocene* M. C. Tobiasa i J. G. Morrison. No bez obzira na naš mali otisak, europska antrozoologija doživljava uzlet. Zemlje iz regije poput Mađarske, Rumunjske i Slovenije pokazuju kvalitetne radove na području antrozoologije.

Od velikog broja predavača izdvojio bih glavne predavačice. Sandra McCune svojim je izlaganjem "How did we get here and where do we want to go" prikazala razvoj antrozoologije, većinom u Engleskoj, ali i ostatku svijeta od osamdesetih godina do danas. Dokumentirajući razvoj odnosa između ljudi i životinja koji doživljava procvat u području kulture (*cultural turn* – animalistika) i mijenja naš pogled i shvaćanje o tome kako se ponašaju životinje, naši susjedi (etologija – Konrad Lorenz, Nikolaas Tinbergen). Anindita Bhadra u predavanju "Living in a human's world – a dog perspective" izložila je dugogodišnji rad njezina tima u Indiji sa psima lualicama i modelom biheviorističke ekologije pasa uličara tipičnih za Indiju. Pritom je dokumentirala evoluciju pasa u Indiji kao specifičnoj zemlji gdje ljudi i životinje dijele svakodnevicu bez segregacije bića te utjecaj na zdravlje i život populacije kako ljudi tako i drugih bića. Treća predavačica koju bih izdvojio je Hannah M. Buchanan-Smith i njezino izlaganje "Interactions with our closest living relatives". Kroz dugogodišnji rad s primatima (čimpanzama i gorilama) dokumentirala je sposobnost tih sisavaca za učenje, ovladavanje znakovnim jezikom te prijenos naučenoga na potomke. Pokazuje gotovo fascinante podatke u komunikaciji te razumijevanju svijeta u kojemu žive i sličnosti s ljudskim bićima.

Osobno sam sudjelovao izlaganjem na temu "Antronoze – čovjekom uzrokovane bolesti". Istražujući moderne bolesti urbanih životinja koje žive s čovjekom, izložio sam probleme poput debljine, dijabetesa, usamljenosti i depresije kod tzv. kućnih ljubimaca.

Bruno Beljak

Pojmovanja živalskih smrti.
Antropocentrizem in (ne)možne
subjektivitete, ur. Branislava Vičar,
Annales, Koper 2020., 332 str.

U prosincu 2017. godine održan je u Mariboru međunarodni znanstveni skup posvećen razmatranju umiranja i smrti životinja na kojemu je sudjelovalo devetnaest sudionika iz različitih humanističkih područja. Zaslugom urednice dr. sc. Branislave Vičar 2020. godine objavljen je i zbornik radova *Pojmovanja živalskih smrti: antropocentrizem in (ne)možne subjektivitete* koji predstavlja još jedan relevantan doprinos literaturi koja bi trebala pomoći pri otvaranju ljudske svijesti i savjesti o životinjama kao mogućim subjektivitetima u krajnje antropocentrično orijentiranom društvu. Ne možemo a da i ovom prilikom ne spomenemo dr. sc. Nikolu Viskovića, koji je ovu temu prvi znanstveno i cjelovito otvorio na našim područjima. Potom su uslijedili zbornici, knjige, izložbe, simpoziji koji su iz različitih kutova pristupali ovoj toliko važnoj temi. U tome smislu zbornik koji je pred nama možda najdublje zadire u mučnu temu iz repozitorija kritičke animalistike – temu smrti, smrti koju ne priznajemo životinjama ni približno u istoj mučnoj boli kao onu ljudsku.

Prilozi u zborniku *Poimanje životinjskih smrti: antropocentrizam i (ne)moguće subjektivnosti*, s obzirom na problematiku koju razmatraju, grupirani su u četiri skupine: “Životinjska smrt kao filozofski problem”, “Imaginarij životinjske smrti u neantropocentričnoj perspektivi”, “Filmska reprezentacija životinjske smrti” i “Jezični antropocentrizam”.

Prvo poglavlje zbornika sastoji se od tri priloga koji s moralno-etičkog stajališta raspravljaju o odnosu čovjeka prema ubijanju i smrti životinja. Prvi prilog možemo shvatiti i kao svojevrsan uvod ne samo u moralno-etičku raspravu teme već i cijelog zbornika. Tako naslov, kao i sam prilog Tomaža Grušovnika, “Nelagodna blizina: smrtnost životinje i čovjeka”, možda najbolje sumira problem čovjeka u odnosu na vlastitu konačnost s jedne strane i onu životinjsku s druge strane. Raspravu u nastavku vodi u smjeru prihvaćanja životinje kao subjekta unutar moralne skupine. O toj je problematici Grušovnik objavio i knjigu koja je nedavno objavljena i u hrvatskom prijevodu *Etika životinja: o prekovrsnoj gostoljubivosti*. Alenka Jovanovski temu problematizira u okviru Agambenove rasprave analize – razlike – susreta između *zoë* i *bios* u članku “Zoë, bios i forma-di-vita kod Agambena”. Zaključni prilog ovog poglavlja pripada članku “Mjesto koride u dvoznačnosti tradicije” Josipa Guća, koji u raspravu uvodi konkretan primjer u kojemu su suprotstavljeni uobičajeno (usko, petrificirano) poimanje tradicije i interes životinje, odnosno pitanje bioetike.

Nelagoda o kojoj je Grušovnik raspravljao u okviru etike u srži je i svakog umjetničkog bavljenja temom. Sljedeće poglavlje, koje se bavi zamišljajem smrti životinja, dakle umjetničkim reprezentacijama teme, otvara članak Miklavža Komelja. U prilogu “Smrt životinje i metafora” polazi od zapisa Jure Detele (1951. – 1992.), u Hrvatskoj malo poznatog slovenskog pjesnika, esejista, povjesničara umjetnosti koji je sedamdesetih godina 20. stoljeća bio članom različitih avangardističkih pokreta. Detela svoju kritiku metafore neposredno povezuje s ljudskim odnosom prema životinjama, prema ubijanju i smrti životinja i općenito prema činu ubijanja. Miklavž,

koji je inače Detelin pjesnički opus redigirao i prvi objavio u integralnom opsegu 2018. godine, objašnjava Detelinu tezu da je upravo metafora kao mehanizam simboličke supstitucije sredstvo koje omogućava namjerno i svjesno ubijanje životinja što vodi k tome da čovjek misao/svijest o nekom biću reducira do krajnje mjere i u konačnici je s nečim supstituira. Sljedeći prilozi ovog poglavlja razmatraju odnos čovjeka prema ubijanju i smrti životinja u različitim kreativnim praksama, u književnosti (Jelka Kernev Štrajn, Tanja Badalič, Kalina Zahova, Dragica Haramija), folklornom stvaralaštvu (Marjetka Golež Kaučič) te likovnim umjetnostima (Dajana Vlaisavljević), u kojima su često umiranje i smrt životinja daleko manje potresni od ljudskih stradanja ili se čak ni ne razmatraju u smislu nepotrebnog nanošenja zla živom biću – životinji. Prilog bugarske autorice Kaline Zahove “Lov u bugarskoj literaturi” proučava temu lova na životinje u bugarskoj književnosti, u kojoj je ona prikazana kao nešto normalno, štoviše kao normalan užitak. Autorica navodi brojne “životinjske pisce” i njihove pristupe ubijanju i smrti životinja od onih ciničnih do onih suzdržanijih u odnosu na užitak lova. Navodi i različita “opravdanja” koja pisci navode u obranu užitka u lovu kao i širok raspon osjećaja koji su povezani s lovom, od žaljenja i priznavanja okrutnosti preko lažne suosjećajnosti do otvorenog uživanja u lovačkim trofejima. Sve što navodi Zahova u vezi bugarske književnosti možemo smatrati kao *pars pro toto* cjelokupne svjetske ne samo pisane riječi već i likovne umjetnosti.

Treće poglavlje posvećeno je filmskom predstavljanju smrti životinja. Branislava Vičar u članku “Reprezentacija životinjskog subjektiviteta u aktivističkom filmu *Green*” (2011) francuskog režisera Patricka Rouxela usredotočila se na odnos prekomjernog i bespotrebnog konzumerizma kao pokretača beskrupuloznog kapitalističkog društva u kome nema nevinih, od proizvođača preko trgovaca do potrošača. Dokumentarac je snimljen na Borneu i Sumatri te u skloništu za orangutane BOS Nyaru Menteng na Borneu. Vičar analizira elemente forme, odnosno strukturu filmskih elemenata kojima se provocira potresnost filma čiji je glavni akter orangutanka Green. Izborom krupnih kadrova lica životinje koji se izmjenjuju s lirskim prikazima prirode koja se ubrzano brutalno devastira ostvaren je subjektivitet umiruće životinje s kojom nije teško suosjećati ili se čak i poistovjetiti. Smrt orangutanke zapravo je jedan od brojnih primjera duboke ekološke krize kao rezultata kapitalističke ekspanzije i stvaranja umjetnih potreba čovjeka. Dramatična situacija u kojoj se nalazi svijet uvijek je prijemčivija kada je reprezentirana kroz potresne situacije subjektiviteta. Suzana Marjanić podsjeća na film *Zemljani/Earthlings* iz 2005. godine američkog redatelja, producenta i aktivista za prava životinja Shauna Monsona te na njegov etički pristup (poziv) o potrebi gledanja zla u industrijskim postrojenjima smrti.

Zadnje, četvrto poglavlje posvećeno je jezičnom antropocentrizmu. Tako se Irena Sramljič Breznik bavi glagolskim sinonimima kojima se izražava smrt čovjeka i s druge strane smrt životinje: čovjek umire, životinja ugiba. Dakle, već na samom jezičnom nivou, vokabularu/gramatici/pravopisu, smrti nisu iste! Mihaela Koletnik raspravlja o značajkama životinja i njihovoj ulozi u tvorbi životinjskih frazema u različitim slovenskim dijalektima.

Raznolikost tema zbornika trebala bi privući čitatelje različitih humanističkih područja. Ono što se uvijek postavlja kao problem jest činjenica da je s ovakvim izdanjima upoznata uska skupina znanstvene zajednice. Pitanje je kako da se u nepreglednom bespuću podataka dopre do većeg broja čitatelja kojima bi ovakvi hvalevrijedni prilozi možda otvorili svijest i savjest da životinje, njihov život, umiranje i smrt počnu sagledavati kao one bliskih nam bića.

Dajana Vlaisavljević